

Перемишлянський районний методичний кабінет
ОЗНЗ «Бібрська ЗОШ І-ІІІ ст. ім. Уляни Кравченко»

Гавінська Г.М.

Формування критичного мислення учнів у процесі навчання історії

Навчально-методичний poradник для вчителів історії

Бібрка

2019

Гавінська Г.М. Формування критичного мислення учнів у процесі навчання історії. - Навчально-методичний poradник для вчителів історії. - Бібрка, 2018. – 76 с

Посібник знайомить із стратегіями формування критичного мислення учнів на уроках історії, які допомагають учителю зробити освітній процес цікавим, різноманітним і ефективним. Обґрунтовано доцільність використання прийомів і методів роботи за технологією критичного мислення на різних етапах проведення уроків та у відповідності до змісту історичного матеріалу. Посібник може стати в пригоді вчителям історії та суспільствознавчих предметів, кожному педагогу – досвідченому і молодому, які прагнуть до запровадження перспективних інноваційних технологій в освітній процес.

Автор: Гавінська Галина Михайлівна – вчитель історії та правознавства ОЗНЗ «Бібрська ЗОШ І – ІІІ ст. ім. Уляни Кравченко», спеціаліст вищої категорії, вчитель-методист

Рецензенти:

Островерха Г.М., директор ОЗНЗ «Бібрська ЗОШ І – ІІІ ст. ім. Уляни Кравченко», вчитель-методист

Кобильник Г. І., методист районного методичного кабінету

Відповідальний за випуск: Тарасюк С.А. – завідувач методкабінету відділу освіти Перемишлянської РДА

Схвалено та рекомендовано для практичного використання методичною радою відділу освіти Перемишлянської РДА (протокол № 3 від 28.01.2019 р.)

Комп'ютерний набір: Гавінська Г.М.

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

«Освіта, що не вчить успішно жити в сучасному світі, не має жодної цінності» Р.Кіосакі

«Не достатньо мати гарний розум, головне – правильно його використовувати» Р. Декарт

Актуальність

Становлення інформаційної цивілізації, демократичний поступ країни обумовлюють соціальний запит на виховання творчої особистості, здатної, на відміну від людини – виконавця, самостійно мислити, генерувати оригінальні ідеї, приймати нестандартні рішення. Але життя підтверджує, що випускники шкіл не завжди здатні самостійно розв'язувати проблеми, їм бракує ініціативи, творчої уяви, винахідливості. Переважна більшість учнів не володіє такими мисленнєвими операціями, як аналіз, синтез, класифікація, узагальнення, порівняння. Зокрема головними проблемами учнів на уроках історії залишаються самостійний аналіз історичних документів (їх адекватна інтерпретація), встановлення логічних зв'язків між подіями та явищами, неспроможність більшості вирішувати аналітичні операції, оцінювати історичне джерело з позицій об'єктивності тощо. Тому освітній заклад сьогодні має відігравати важливу роль, допомагаючи молодим людям стати поінформованими, активними, самостійними і творчими особистостями, здатними адаптуватися до стрімких змін у світі.

10 НАЙВАЖЛИВІШИХ НАВИЧОК,

яким треба навчити дітей сьогодні, щоб вони були затребувані завтра

Формування такої особистості вимагає нових підходів до навчання. Сьогодні вчитель не повинен «підносити» дітям навчальний матеріал, він повинен здійснювати педагогічний супровід формування компетентної особистості, а саме вчити учнів самостійно шукати істину, робити власні висновки, застосовувати свої знання на практиці, формувати стратегію подолання проблем, тобто розвивати критичне мислення, соціальні та інтелектуальні навички, необхідні громадянам демократичного суспільства.

З огляду на це, технологія формування та розвитку критичного мислення - вважається однією з перспективних інноваційних педагогічних технологій XXI ст., що відповідає вимогам Нової української школи і особливого значення набуває у процесі вивчення історії.

Що таке критичне мислення?

Критичне мислення – це складне й багаторівневе явище. Мислити критично означає вільно використовувати розумові стратегії та операції високого рівня для формулювання обґрунтованих висновків і оцінок, прийняття рішень. Критичне мислення проявляється в здатності людини самостійно аналізувати інформацію; уміти бачити помилки або логічні порушення у твердженнях різних авторів або партнерів; аргументувати свої думки, змінювати їх, якщо вони неправильні, і відстоювати, якщо справедливі; прагнення пошуку оптимальних й аргументованих рішень. Найкращий спосіб навчити критичному мисленню — це привчити задавати багато питань і самостійно шукати на них відповіді. Запитання є засобом стимулювання різних видів мислення на різних рівнях складності. Відповідаючи на запитання, учні аналізують й інтерпретують інформацію, аналізують ідеї, будують гіпотези, відстоюють свою точку зору.

Сучасна освітня технологія розвитку критичного мислення розв'язує завдання:

- ✚ освітньої мотивації: підвищення інтересу до процесу навчання та активного сприйняття навчального матеріалу;
- ✚ інформаційної грамотності: розвиток здатності до самостійної аналітичної та оцінювальної роботи з інформацією будь-якої складності;
- ✚ культури мовлення: формування власної точки зору та навичок написання текстів;

✚ соціальної компетентності: формування комунікативних навичок та відповідальності за знання.

Історія як навчальний предмет має значний потенціал для формування вмінь критичного мислення учнів через широкі можливості, закладені в навчальному матеріалі й відображені в чинних навчальних програмах, що висувають таке формування як один з важливих результатів навчання історії.

Методичні умови формування критичного мислення в процесі навчання історії:

- ✓ використання на уроках пізнавальних запитань і завдань, що передбачають розвиток в учнів мисленнєвих операцій аналізу, порівняння, синтезу, оцінювання;
- ✓ організація навчального процесу як дослідження певної теми, що реалізується через інтерактивну взаємодію учнів;
- ✓ навчання школярів спеціальних прийомів критичного опрацювання історичної інформації в усній, письмовій і графічній формах;
- ✓ системне використання методів проблемного й інтерактивного навчання;
- ✓ системний розвиток в учнів навичок аргументації, формулювання суджень і висновків;
- ✓ обов'язкове поєднання індивідуальної, групової та колективної форм організації навчальної діяльності учнів;
- ✓ застосування трьохетапної структури уроку;
- ✓ постійне оцінювання результатів навчання з використанням зворотного зв'язку «учні – вчитель» на основі дослідницької активності вчителя в класі.

Критичне мислення також включає у себе оцінку самого розумового процесу – перебігу розмірковувань, що привели нас до висновків, або тих чинників, які ми врахували під час ухвалення рішення.

Навіщо це потрібно дітям?

Для учнів головне завдання — здобувати знання вміння, формувати власне ставлення до теми. **Основними вміннями**, що характеризують розвинене критичне мислення учня в процесі навчання історії, є такі:

- ✚ знаходити та використовувати різні джерела інформації для здійснення аналізу, синтезу і узагальнення фактів, зокрема, поданих в історичних документах та інших інформаційних джерелах, визначення причин, сутності, наслідків історичних явищ і подій, зв'язків між ними;
- ✚ виявляти інтереси, потреби, протиріччя в позиціях соціальних груп і окремих осіб та їхню роль в історичному процесі, внутрішні мотиви та зовнішні чинники діяльності історичних осіб;
- ✚ визначати історичні поняття та застосовувати їх для пояснення історичних явищ, процесів;
- ✚ виявляти різні погляди на історичні події, зокрема протилежні;

- ✚ обґрунтовувати власну позицію щодо окремих подій, явищ і суперечливих питань історії;
- ✚ оцінювати значення історичних подій, явищ, процесів і діяльність осіб;
- ✚ оцінювати версії, ідеї й думки щодо минулих історичних подій різних авторів;
- ✚ оцінювати історичні джерела для виявлення тенденційної інформації та пояснення її необ'єктивності;
- ✚ робити логічні висновки, формулювати самостійні судження та будувати переконливу аргументацію;
- ✚ оцінювати перебіг і результати власної розумової й навчальної діяльності та діяльності інших;
- ✚ відпрацьовувати стратегії мислення.

Отже, коли учень сприймає нову інформацію в процесі читання, перегляду фільму або прослуховування лекцій, завдяки вмінню мислити критично, він навчається відслідковувати власне розуміння нового матеріалу та помічати прогалини в матеріалі. Цим мисленнєвим операціям можна і необхідно навчати, а далі – вдосконалювати їх, тренувати, як, наприклад, тренують м'язи спортсмени чи техніку гри – музиканти.

То який він – урок з розвитку критичного мислення?

Мета вчителя – побудувати урок, який розвиває критичне мислення учнів. Для цього слід пам'ятати, що критичне мислення – це неупереджене дослідження предмету або проблеми.

Технологія проведення уроку з розвитку критичного мислення залежить від його типу, предметного наповнення, та дидактичних завдань.

Структура уроку, побудованого за педагогічною технологією критичного мислення, містить три основні етапи.

Етапи такого уроку дають вчителю можливість:

- ✓ чітко виділяти цілі навчання;
- ✓ підвищити мотивацію навчання;
- ✓ забезпечити активну навчальну діяльність;
- ✓ забезпечити обробку інформації;
- ✓ стимулювати зміни;
- ✓ стимулювати роздуми;
- ✓ давати можливість почути різні думки;
- ✓ допомагати задавати питання учням;
- ✓ сприяти самовираженню та задіяти почуття і емоції учнів;
- ✓ сприяти активній дискусії.

З чого слід почати урок? На початку уроку учні мають визначити:

- ✚ що вони вже про це знають;
- ✚ що їм слід вивчити;
- ✚ які запитання постають перед ними у зв'язку з темою уроку.

Далі навчальний процес учитель організовує так, аби учні вільно виявляли **факти**, розглядали **варіанти розв'язання проблеми**, а наприкінці дійшли до підкріпленого фактами **осмислення власної позиції** щодо поставлених запитань.

На що звертати увагу? Побудова уроку, спрямованого на розвиток критичного мислення вимагає багатьох знань і вмінь від самого вчителя. Під час дослідження навчального матеріалу вчитель має особливу увагу приділяти аналізу інформації з точки зору достовірності джерел, з яких вона надходить. Він має створювати атмосферу позитивної взаємодії учнів, розумітися в тому, які форми й методи навчання ефективніші на певному етапі уроку, а ще – і це принципово важливо – самому мислити критично.

Вступна частина уроку, яку ще називають **«викликом»** триває зазвичай перші 5 – 7 хвилин. За цей час слід актуалізувати опорні знання – «дістати» їх з довготривалої пам'яті учнів. Учитель на цьому етапі має пропонувати учням методи й завдання, які дають їм змогу:

- ✚ освіжити наявні знання, уявлення, уміння, пов'язані з темою уроку;
- ✚ провести «інвентаризацію» цих знань і уявлень, виявити прогалини;
- ✚ створити асоціативні ряди;
- ✚ зосередити увагу на новій темі;
- ✚ сформувати позитивне ставлення, зацікавленість у процесі навчання;
- ✚ спонукати учня до активної роботи на уроці.

Присутність цієї стадії на кожному уроці обов'язкова. Саме під час цієї стадії формулюється проблема та визначаються цілі вивчення матеріалу. Інформація, що отримана на цій стадії, вислуховується, записується, обговорюється, робота ведеться індивідуально – парами – групами.

Роль учителя – скоординувати роботу учнів, виявити рівень їх знань і вмінь, вислухати нові ідеї. Педагогічний результат етапу полягає у підвищенні мотиваційної, інформаційної і комунікаційної складової особистості учня.

Осмислення, або основна частина уроку триває до 30 хвилин. За цей час учитель організовує активну діяльність учнів, зокрема спонукає їх досліджувати, осмислювати новий матеріал, відповідати на раніше

поставлені запитання, ставити свої і шукати на них відповіді тощо. На цій фазі школяр:

- + вступає в контакт з новою інформацією і самостійно її опрацьовує;
- + «конструює» знання і навички;
- + здійснює пошукову діяльність, конструює та усвідомлює новий матеріал;
- + експериментує, пробує застосовувати новий матеріал на практиці;
- + формує власне ставлення до теми, відстежує хід власних думок;
- + відпрацьовує уміння і стратегії мислення.

Ця стадія передбачає активну роботу з різноманітними джерелами інформації: розповідю вчителя, підручником, таблицями, схемами, діаграмами, документами, картами, фото чи відеоматеріалами тощо. Результати роботи учні подають у вигляді графіків, таблиць, виписок, схем, стендових проектів, рефератів тощо перед класом або групою.

У процесі роботи учнів з новою інформацією вчитель використовує методики самостійного, індивідуального, парного чи групового навчання.

Завдання учителя на цій стадії – підтримати зацікавленість класу; допомогти учням у пошуку інформації, її опрацюванні, осмисленні та в оформленні результатів роботи; заохотити дітей до розуміння отриманих знань і умінь.

Рефлексія, або підбиття підсумків - це третій етап уроку – найважливіший для розвитку критичного мислення в учнів, бо його основними завданнями є **узагальнення, систематизація (але не відтворення!) вивченого й рефлексія** щодо процесу і результатів навчальної діяльності. Необхідно, аби учні подумали про те, що вони дізналися, чого навчилися, запитали себе, що це для них означає, як це змінює їхнє бачення і як вони можуть це використовувати.

Зазвичай підбиття підсумків триває до 10 хвилин. За цей час учні разом з учителем:

- + узагальнюють та інтерпретують основні ідеї уроку;
- + резюмують і співвідносять нову інформацію зі своїми сталими уявленнями;
- + обмінюються думками та висловлюють особисте ставлення до окремих положень матеріалу чи уроку загалом;
- + розвивають комунікативні уміння;
- + оцінюють набуті знання й уміння;
- + ставлять перед собою запитання;
- + планують застосування вивченого.

Так, наприкінці уроку можна запропонувати учням відповісти на запитання:

- 1) Чи отримали ви сьогодні новий досвід? Який саме?
- 2) Що нового ви дізналися на уроці?
- 3) Про що ви хотіли б дізнатися більше?
- 4) Які думки, почуття викликала у вас ця робота?

На підсумковому етапі уроку учні дають відповіді на проблемні запитання, що були сформульовані на стадії «виклику» шляхом проведення дискусії або написання есе, яке оцінюємо відповідно до державних критеріїв з урахуванням умінь використовувати прийоми розумової діяльності. Оцінювання есе супроводжується аналізом виконаної роботи: які були допущені помилки, які

правила логіки та принципи історичного знання були проігноровані, що треба врахувати в майбутньому.

Які найдієвіші прийоми та методи розвитку критичного мислення на уроках історії ?

Перелік методів розвитку критичного мислення достатньо великий. Добирати їх учителю слід з огляду на мету, завдання, зміст уроку. Крім того, слід зважати на особливості цих методів, адже на певних етапах уроку вони є ефективнішими, а отже, доречнішими. Учителю має опонувати якомога більше методів розвитку критичного мислення і бути обізнаним з особливостями їх ефективного застосування.

Аналіз історичної події	Аналіз історичного документу	Аналіз діяльності історичного діяча
Рамка цілі	Щоденник подвійних записів	Кубування
Дискусія в групах	Читання в групах (парах)	«Джигсоу»
6 капелюхів	Спрямоване читання і міркування	Семантична карта
Фішбоун	Подвійна карта	Групування
Проблемні запитання	Інсерт	Взаємне навчання

Що дає технологія розвитку критичного мислення учню:

- + вміння критично мислити;
- + вміння аналізувати інформацію;
- + вміння формувати власну думку, аргументувати та дискутувати;
- + вміння відповідно ставитись до власної освіти;
- + вміння будувати конструктивні відносини та працювати у співробітництві з іншими;
- + вмінні моделювати різні соціальні ситуації і збагачувати власний соціальний досвід;
- + бажання і вміння стати людиною, яка вчиться упродовж усього свого життя.

Що дає технологія розвитку критичного мислення вчителю:

- + вміння створювати в класі атмосферу відкритості та відповідального співробітництва;
- + можливість використати модель навчання і систему інших методик, що сприяють розвитку навичок критичного мислення і самостійності у процесі навчання;
- + стати практиком, який вміє грамотно аналізувати свою діяльність;
- + стати джерелом цінної та професійної інформації для інших вчителів.

Проблеми і труднощі, які виникають в ході роботи з розвитку критичного мислення:

- ✓ стереотипність мислення учнів, орієнтація на репродуктивне навчання;
- ✓ страх самостійного мислення;
- ✓ обмеженість у джерелах інформації на уроці;
- ✓ труднощі при оцінюванні навчальних досягнень учнів (не засвоєних учнями знань, а набутих ними компетентностей).

Недивлячись на труднощі, працюючи по технології критичного мислення на уроках історії відкривається велике поле діяльності для творчої роботи вчителя і учнів!

ПРИКЛАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИЙОМІВ ТА МЕТОДІВ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Запровадження методів критичного мислення для вивчення історії допоможе педагогу активізувати пізнавальну діяльність учнів. Вони значно ефективніше опанують основними історичними знаннями, вміннями і навичками. Адже здатність критично опрацьовувати та практично використовувати здобуту інформацію визначає високий рівень учнівських компетенцій.

Застосування методів критичного мислення на уроках передбачає певну послідовність дій з боку учителя:

ПОСТУПОВО → ВІД ПРОСТОГО ДО СКЛАДНОГО → КОЖЕН МЕТОД – “КЛЮЧ” ДО ТЕМИ → КРАЩЕ МЕНШЕ, ТА КРАЩЕ → НЕ ВИХОДИТЬ? → ПОЧНІТЬ СПОЧАТКУ

Запропоновані нижче методи критичного мислення впорядковані за принципом зростаючої складності. Крім опису алгоритму організації та проведення, наводяться орієнтовні приклади їх використання на різних етапах уроку історії.

Прийоми та методи першої стадії (виклик):

«Мікрофон», коли кожен учень коротко говорить в уявний мікрофон, чому ми вивчаємо ту чи іншу тему чи, що він вже знає по даному матеріалу.

Метод «очікувань», діти говорять, що вони очікують від даного уроку: «Я тут, тому що...», «Я тут, незважаючи на те...». Учні на листках пишуть свої очікування, прикріплюючи на дошці, озвучуючи їх.

«Вільне письмо», коли учні не знаючи матеріалу, прогнозують подальший розвиток подія, а потім порівнюють свої думки з фактичним матеріалом.

«Мозковий штурм», коли вчитель пропонує проблему, яка записана на дошці, потім всі учасники штурму висувують свої шляхи розв'язання даної проблеми. Всі висунуті ідеї записуються на дошці. Доцільно використовувати на етапі виклику.

Приклади застосування.

1. Тема. *Післявоєнне облаштування світу* (10 кл.)

Продовжте думку: «Першочерговими завданнями, що стояли перед повоєнною Францією, були...»

- Спрогнозуйте наслідки Першої світової війни для Великої Британії.
- Спростуйте або підтвердьте тезу: «У швидкому промисловому розвитку США в 20-х рр. XX ст. було закладено передумови економічної кризи».

2. Тема. *Україна у 80-ті роки XX ст.* (11 кл.)

- Уявіть, що ви є одним з керівників СРСР середини 80-х років. Як багато хто в державі, ви відчуваєте, що країні потрібні серйозні зміни. Які зміни ви б уважали за потрібне ініціювати?

«Переплутані логічні ланцюги», що ефективно використовується як при перевірці знань, так і при вивченні нового матеріалу. Цей прийом підходить для «подійних» тем, в яких розглядаються війни, зміни в житті країни та людей, виявляються причини та наслідки. Учням пропонується виявити послідовність подій. Учні отримують картки, де вказані елементи подій у переплутаному вигляді. Учням потрібно відновити порядок, пояснити його. Можна ще запропонувати скласти розповідь за своїм ланцюжком.

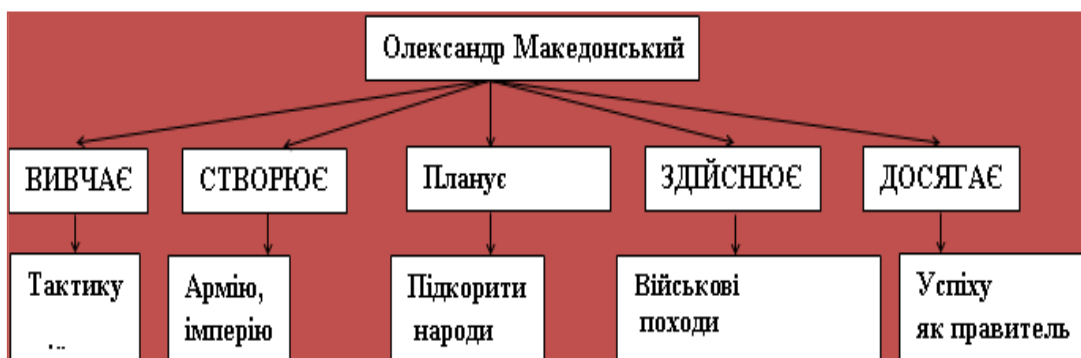
«ЗХВ», коли на початок вивчення нової теми учні записують у таблиці те, що їм вже було відомо з нової теми в колонці з буквою З, тобто **“Знаю”**. Далі в колонці під буквою Х – **“Хочу знати”**, в останній колонці під буквою В – **“Вивчу”** (над чим працювати додатково).

Денотатний граф– спосіб виокремлення з тексту істотних ознак ключового поняття. Принципи побудови:

- виділення ключового слова або словосполучення;
- чергування іменника й дієслова в міру побудови графі;

- дроблення ключового слова в міру побудови графа на слова-«гілочки»

Приклад застосування. Тема. *Діяльність Александра Македонського* (бкл.)

«Генератор ідей». Це прийом організації індивідуальної й групової роботи учнів на початковій стадії уроку, коли йде актуалізація наявного в них досвіду й знань. Він дозволяє з'ясувати все, що знають або думають учні по обговорюваній темі уроку. На дошці на дошці малюю «!!!» та пропоную учням написати, що відомо їм по тій або іншій проблемі.

Алгоритм обміну інформацією:

- Задається пряме запитання про те, що відомо учням по тій або іншій проблемі.
- Спочатку кожний учень згадує й записує в зошиті все, що знає по тій або іншій проблемі (строго індивідуальна робота, тривалість 1- 2 хв.).
- Потім відбувається обмін інформацією в парах або групах. Учні діляться один з одним відомим знанням (груповою роботою). Час на обговорення 3 хв. Це обговорення повинне бути організованим, наприклад, учні повинні з'ясувати, у чому збіглися наявні подання, із приводу чого виникли розбіжності.
- Далі кожна група по колу називає якесь одну відомість або факт, при цьому, не повторюючи раніше сказаного (складається список ідей).
- Всі відомості коротко у вигляді тез записуються вчителем (без коментарів), навіть якщо вони помилкові.
- Всі помилки виправляються далі, у міру освоєння нової інформації.

«Кошик» ідей, понять, імен...» Це прийом організації індивідуальної й групової роботи учнів на початковій стадії уроку, коли йде актуалізація наявного в них досвіду й знань. Він дозволяє з'ясувати все, що знають або думають учні по обговорюваній темі уроку. На дошці можна намалювати значок кошика, у якій умовно буде зібране все те, що всі учні разом знають про досліджувану тему.

«Розумова картографія» (мережа думок). Метод допомагає зосередити думки на одній темі, розвиває вміння структурувати матеріал і може використовуватись на вступних чи підсумкових уроках (етапах уроків).

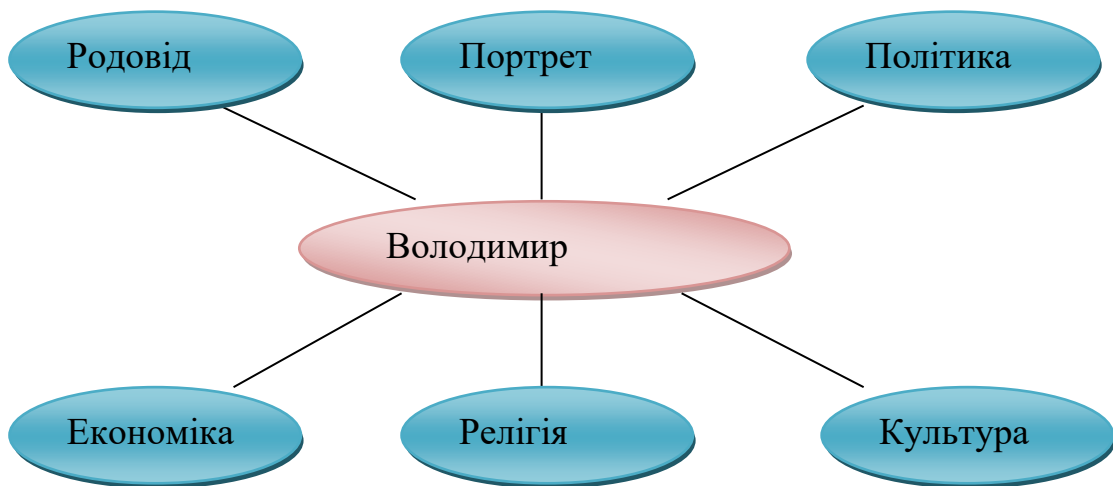
Учитель пропонує тему для обговорення. Учні (колективно чи індивідуально) повинні розбити її на

логічно взаємопов'язані підтеми. Розкриваючи кожну підтему, створюється загальна характеристика обраної проблеми.

Приклад застосування. Тема. *Київська Русь за часів князя Володимира Великого* (7 кл.)

Розкрийте значення постаті князя Володимира Великого для утвердження могутності Київської Русі.

Що треба розглянути, щоб відповісти на це запитання?

«Низка слів наперед». Метод допомагає активізувати пізнавальну діяльність учнів, застосовується перед опрацюванням історичної інформації.

Педагог називає школярам вирази або короткий перелік слів із наукового чи науково-популярного тексту. Вони висловлюють припущення про те, де та як ці слова можуть бути використані у змісті навчальної теми.

Приклад застосування. Тема. *Світ на межі тисячоліть. Глобальні проблеми людства* (11 кл.)

Орієнтований перелік слів та словосполучень: глобальні проблеми, демографічний вибух, екологія, зброя масового знищення, природні ресурси, “парниковий ефект”, бідність, голод, охорона здоров’я, медична профілактика, альтернативні джерела енергії, антиглобалізм, суспільні конфлікти, дискримінація, міжнародний тероризм, інформаційне суспільство і т.д.

Ці прийоми доцільно використовувати саме на етапі виклику, тому що:

- прийоми пробуджують інтерес кожного учня до уроку, дитині цікаво, чи справдяться прогнози, очікування;

- діти вчаться аналізувати, пов'язують відомий матеріал з новим;
- учні мають можливість висловити свою думку, а потім самостійно перевірити правильність своїх суджень.

Педагогічний результат етапу полягає у підвищенні мотиваційної, інформаційної і комунікаційної складової особистості учня.

Прийоми і методи другої стадії (осмислення):

«Тонкі та товсті запитання». «Тонким» вважається таке запитання, на яке можна дати точну, коротку відповідь, а «товсте» запитання потребує роздумів та розгорнутої відповіді. Цей прийом можна використовувати з іншими: запитальні слова, мозковий штурм, читання з зупинками. Формувати вміння краще починати з «тонких» запитань, адже дітям їх легше придумувати. З історії це можуть бути запитання, відповідями на які можуть бути слова «так», «ні», дата, ім'я, терміни, географічні назви, назва предмету або явища. На підставі «тонких» запитань учні вчаться складати «товсті».

Кероване читання (читання з передбаченнями). Метод стимулює розвиток критичного мислення, творчої уяви, виступає пропедевтичним до пояснення нового матеріалу.

Учитель заздалегідь ділить текст історичної інформації на окремі змістові частини і готує до кожної запитання про подальший перебіг сюжету. Він зачитує текст, а школярі уважно слухають, намагаючись помітити кожну деталь. Під час загального обговорення пропонуються найрізноманітніші варіанти наступного розгортання подій.

Приклад застосування. Тема. *Українська революція* (10кл.)

7 листопада 1917 р. на засіданні Малої Ради М. Грушевський проголосив текст III Універсалу. Документ скасовував право власності на землю поміщицьких та інших нетрудових господарств. Земля визнавалася власністю всього трудового народу і повинна перейти до нього без викупу.

– Проаналізувавши тогочасну суспільно-політичну ситуацію в Україні, спробуйте спрогнозувати подальший перебіг подій щодо земельного питання.

Критичне читання – спосіб опрацювання текстів, який передбачає застосування під час читання мисленнєвих операцій високого рівня, що дозволяють сформувати власну обґрунтовану думку щодо інформації.

Узагальнена схема аналізу:

- 1) Хто автор тексту? Що відомо про нього (про них)?
- 2) Коли було написано цей текст? Яке значення має час створення тексту
- 3) Де відбулися події, про які йде мова в тексті? Яке значення має місце, в якому відбулися події, описані в тексті?
- 4) Які факти наведені в тексті? Які висновки з них можна зробити?

5) Чому було створено текст? Які причини подій, вказаних у тексті?

Метод Ривіна (читання або вивчення тексту абзацами). Метод допомагає формувати вміння сприймати і опрацьовувати нову інформацію.

Абзац – частина тексту до 12 лінійок, що має закінчену думку і зміст якої можна передати одним реченням (до 10 слів).

Використання методу Ривіна передбачає наступне:

- уважне прочитання тексту;
- виокремлення нових слів і словосполучень;
- з'ясування значень виокремлених слів і словосполучень;
- складання речень з виокремленими словами чи словосполученнями;
- виокремлення ключового слова або словосполучення;
- складання речення з ключовим словом чи словосполученням для передачі основної ідеї тексту;
- обговорення та запис у зошит кращого речення;
- підбір запитань до тексту.

Приклад застосування. Тема. **Війни наполеонівської Франції** (9 кл.)

Наполеонівські війни – війни Франції в період консульства (1799–1804рр.) та імперії (1804–1815рр.). Війни ці велися в інтересах нової військової та цивільної аристократії Франції і мали загарбницький характер. Ставилось за мету захоплення територій та джерел сировини, розширення ринку збуту для французьких товарів. З наполеонівськими війнами, при всій їхній агресивності, примхливо поєднувалися і елементи прогресивного. Війни розчищали шлях для демократичного розвитку європейських країн...

Ключове словосполучення – наполеонівські війни.

Речення, що передає основну ідею тексту. Наполеонівські війни – війни Франції в період консульства та імперії, що мали загарбницький характер і суперечливе значення для історичного розвитку.

Запитання до тексту.

- Визначте поняття “наполеонівські війни”.
- Який характер мали наполеонівські війни?
- В чому ви бачите негативне значення наполеонівських війн?
- Що позитивного принесли наполеонівські війни для історичного розвитку окремих країн Європи?

«Інсерт», або «Робімо позначки», – звуковий аналог умовного англійського скорочення в дослівному перекладі позначає: інтерактивна система запису для ефективного читання й міркування. Прийом здійснюється в кілька етапів.

I етап: Пропонується система маркування тексту, щоб підрозділити укладену в ньому інформацію в такий спосіб:

- ✓ «галочкою» позначається те, що вже відомо учнем;
- + знаком «плюс» позначається те, що є для них відомим, цікавим і несподіваним;
- знаком «мінус» позначається те, що нове, суперечить їхньому поданню;
- ? «знак питання» ставиться, якщо щось неясно, виникло бажання довідатися більше.

II етап: читаючи текст, учні позначають відповідним значком на полях окремі абзаци й пропозиції.

Знайомство з текстом може здійснюватися «на слух».

III етап: Учнем пропонується систематизувати інформацію, розташувавши її у відповідності зі своїми позначками в наступну таблицю:

	+	-	?

IV етап: Послідовне обговорення кожної графи таблиці.

Прийом сприяє розвитку аналітичного мислення, є засобом відстеження розуміння матеріалу.

Приклад застосування: Тема: СРСР після війни, «відлига» та крах реформ (11 кл.)

Значки	Ключові слова
	Репресії завжди були однією з умов існування тоталітарних режимів
+	Космополітизм – ідеологія «світового громадянства» Волюнтаризм – свавільні рішення у політичній практиці та господарському управлінні, зневажання об'єктивних умов Застій – період історії СРСР, коли КПРС та радянську державу очолював Л.Брежнєв; період сповільнення темпів розвитку, нагромадження кризових явищ
-	Однак фантастичні програми перетворень, розроблені за ініціативою М. Хрущова, дискредитувала багато гарних починань
?	У чому полягала суперечливість реформ, проведених М. Хрущовим?

Реставрація (Зашифрований текст). Метод формує одне з важливих дидактичних умінь – складати конспект. Конспект – це короткий виклад матеріалу, складаючи який, учні вчаться скорочувати записи, виокремлювати головне, відкидаючи другорядне, неважливе тощо.

Учитель записує на дошці чи ватмані текст конспекту зі скороченнями та пропусками для історичної інформації. Школярам необхідно відновити її зміст, коментуючи свою роботу.

Приклад застосування. Тема. **Велика Британія у другій половині XX ст.** (11 кл.)

Підтема «**Тетчеризм**».

Орієнтовний текст конспекту. В основу політики «тетчеризму» (проводилась у _____ рр. прем'єр-міністром _____) була закладена монетарна теорія.

Монетаризм як цілісна соціально-економічна структура заходів М. Тетчер полягав у наступному:

- обмежено позики для бізнесу з боку держави, скасовано контроль держави за цінами і зарплатою;
- змінено структуру держбюджету — від прямого до непрямого оподаткування;
- скорочено держвитрати на _____;
- взято курс на повну ліквідацію держсектора;
- різко обмежене права тред-юніонів: _____.

Пріоритети зовнішньої політики М.Тетчер:

- тісні партнерські відносини із США: _____;
- покращення радянсько-британських відносин: _____;
- зміцнення зв'язків у Британській співдружності;
- активна участь у європейській інтеграції: _____;
- жорстка політика щодо країн «третього світу»: _____.
- Політику М.Тетчер у повній мірі продовжив _____ (_____ рр.).

Інтерактивне конспектування (інтерактивні нотатки, система «Поміч»). Метод навчає критично опрацьовувати та осмислювати письмовий навчальний матеріал; може використовуватись на різних етапах уроку.

Учитель пропонує учням для опрацювання письмову інформацію. Під час читання вони роблять олівцем умовні позначки на полях статті (документа, уривка тексту тощо). На перших порах використовується невелика кількість позначок. Наприклад, «v» — інформація відома; «!» — інформація важлива (необхідна для запам'ятовування); «?» — інформація потребує уточнення, доповнення, додаткового опрацювання.

Приклад застосування. Тема. **Культурне і духовне життя на Україні в роки непу (10 кл.)**

Текст інформації	Умовні позначки
Активну роль у національно-культурному розвитку відіграла Українська автокефальна православна церква на чолі з митрополитом В. Липківським.	✓
У 1924 р. вона налічувала 30 єпископів і тисячі священиків 1100 парафій.	?
У 1926 р. радянський уряд розпочав наступ на церкву. Розпущено Всеукраїнську Церковну Раду, тричі заарештовували В. Липківського. Загинув у 1937 р. Така ж доля спіткала і його наступника, митрополита Миколу Борецького. У 1930 р. його заарештували та заслали.	! ? ! ?
У 1930 р. остаточно розгромили УАПЦ, знищили значну кількість духовенства.	!

Метод рольової діяльності. Метод доцільно використовувати для опрацювання писемних історичних джерел.

Педагог пропонує дітям текст історичної інформації. Вони читають його з позицій певної людини (науковця-історика, художника, літератора, інтелігента, селянина, робітника тощо). Під час колективного обговорення відбувається аналіз матеріалу та процесу виконання завдання.

Приклад застосування. Тема. **Україна в Другій світовій війні (11 кл.)**

Оголошення коменданта м. Києва про розстріл 300 киян. 2 листопада 1941 р.

Випадки підпалів та саботажу, що поширюються в місті Києві змушують мене вжити рішучих заходів.

Через те сьогодні розстріляно 300 мешканців Києва. За кожен новий випадок підпалів або саботажу буде розстрілюватися значно більша кількість жителів Києва. Кожен мешканець зобов'язаний про будь-який випадок негайно повідомляти німецькій поліції.

Я буду за будь-яку ціну і всіма засобами підтримувати порядок та спокій в Києві.
/Хрестоматія з історії України. – К.: Освіта, 1988. – С. 157/.

Прочитайте оголошення з позицій історика (пересічного киянина, літератора).

Зробіть висновок про характер фашистського окупаційного режиму на території України.

Щоденник подвійних нотаток. Метод доцільно використати при опрацюванні письмової історичної інформації.

Сторінка учнівського зошита ділиться на дві колонки. Зліва школярі записують уривок тексту, що їх вразив, зацікавив чи заінтригував, а справа – свій коментар.

Приклад застосування. Тема. *Національно-визвольна війна українського народу проти Речі Посполитої середини XVII ст.*(8кл.)

Текст	Коментар учня
«Тутешні селяни заслуговують на співчуття. Вони мусять працювати власноруч і зі своїми кінями три дні на тиждень на користь свого пана, а також сплачувати певну кількість хліба, багато каплунів, гусей і курчат перед Великоднем, Трійцею та Різдом. Крім того повинні возити дрова для потреб свого пана та виконувати тисячі різних повинностей..., не кажучи про гроші, яких пани від них вимагають... Але це ще не найважливіше, оскільки пани мають необмежену владу не тільки над їхнім майном, а й над їхнім життям; ось яка велика свобода польської шляхти (яка живе неначе в раю, а селяни – ніби перебуваючи у чистилищі)»	Гійом Левассер де Боплан «Опис України»; характеризується соціально-економічне становище українського селянства у середині XVII століття; визначається одна з причин війни 1648–1657 рр.; що означає слово каплуни? і т. д.

«Лекція зі стопами». Лекція – добре знайомий і часто використовуваний педагогічний прийом. Особливості її використання в технології критичного мислення полягає в тому, що вона читається дозовано. Після кожної значеннєвої частини обов'язково робиться зупинка. Під час «стопа» іде обговорення або проблемне питання, або колективний пошук відповіді на основне питання теми, або дається якесь завдання, що виконується в групах або індивідуально.

Розпізнавання інформації. Метод навчить учнів розрізняти факти і погляди (точки зору). Учитель пропонує учням низку речень. Користуючись скороченнями – «ф» – факт і «п» – погляд (точка зору), вони повинні позначити, які з наведених речень подають факти, а які висвітлюють погляди.

Приклад застосування. Тема. Історія Стародавнього Риму(6 кл.)

Проставте позначки: «ф» чи «п».

_____ Диктатори ніколи не бувають щасливими людьми.

_____ Юлій Цезар написав книжку про війни в Галлії.

_____ Цивілізація Стародавнього Риму була на вищому рівні розвитку, ніж сучасна.

_____ Латиною сім'я називається фамілія.

_____Повстання Спартака – найбільший виступ рабів-гладіаторів періоду Римської республіки.

_____Безперервні війни Риму підвищували авторитет полководців.

Пошук логічних зв'язків. Метод навчає елементів логічного мислення. Учням пропонується невеликий текст історичної інформації і до нього – висновки-підсумки. Висновки подаються логічні та помилкові. Школярі визначають, які із них **правильні (п)**, а які – **хибні (х)**.

Приклад застосування. Тема. *Італія у другій половині XX – на початку XXI ст.* (11 кл.)

Період 50-рр. XX ст. в Італії характеризується бурхливим економічним розвитком, так званим "економічним дивом". Політика уряду ХДП А. де Гаспері (1945-1953) сприяла установленню в країні повної свободи ринкової торгівлі, конкуренції і зміцненню приватного підприємництва. У подальшому Італія заохочує іноземні інвестиції, активно підтримує нові галузі промисловості, запроваджує досягнення НТР, проводить аграрну реформу, осучаснює інфраструктуру туризму.

Як наслідок, система упроваджених заходів забезпечила дивовижні результати:

- середньорічний приріст промислової продукції становить 10%; **(п)**
- скорочення сільськогосподарського виробництва сягає близько 60%; **(х)**
- за 1950-1963 рр. обсяг промислового виробництва зростає у 3 рази (переробки нафти і газу – у 28, виробництво пластмас – у 10 разів); **(п)**
- зароджується інфляція, стає можливим існування "чорного ринку"; **(х)**
- Італія перетворюється у високорозвинену європейську державу. **(п)**

Порушена послідовність. Учні з низки фактів, подій, явищ обирають правильні, складаючи їх у заздалегідь визначену послідовність.

Приклад застосування. Тема. *Міжнародні відносини в другій половині XX ст.* (11 кл.)

– Виокремте війни і збройні конфлікти, що відбувались у 70-ті рр. XX ст. Визначте їх послідовність.

- Війна між Іраном та Іраком.
- «Жовтнева війна» між арабськими країнами та Ізраїлем.
- Індो-пакистанський конфлікт через Бенгалію.
- Операція «Буря в пустелі».
- Збройний конфлікт між В'єтнамом та Камбоджею.
- Квітневий переворот в Афганістані.

«Рамка цілі». Метод передбачає виокремлення етапів або стадій у поясненні будь-якої історичної події, явища, процесу. **Алгоритм роботи,** розрахований на чотири послідовних кроки:

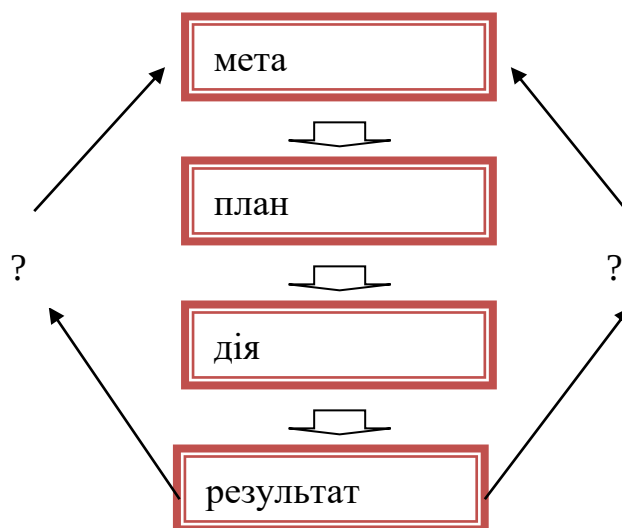
Мета (Чому? Навіщо? Для чого?) – це те, чого прагнуть головні дійові особи або групи.

План (Яким чином? Як?) – це кроки для досягнення мети, практичні дії.

Дія (Що? Де? Коли?) – це фактичне втілення плану.

Результат (Які наслідки? Які підсумки?) – наслідок проведеної дії чи дій, що приводять або не приводять до досягнення мети.

Схематично це може мати наступний вигляд:

Приклад застосування. Тем. *Друга світова війна* (11 кл.)

Підтема. *Тегеранська конференція*

Мета. Обговорення питань подальшого ведення війни та післявоєнного облаштування світу.

План. Зустріч лідерів держав-учасниць антигітлерівської коаліції (США, СРСР, Англії).

Дія. 28 листопада – 1 грудня 1943 р. зустріч лідерів держав (Й. Сталін, Ф. Рузвельт, У. Черчілль).

Результат. Домовленості про:

- відкриття другого фронту;
- участь СРСР у війні з Японією після розгрому Німеччини;
- визнання майбутніх кордонів Польщі;

- визнання радянських претензій на Кенігсберг та анексії Радянським Союзом Прибалтійських держав.

Метод Таби. Хільда Таба в 1969 р. розробила низку рекомендацій, що можуть застосовуватися під час вивчення різних історичних категорій. Вони базуються на певній системі питань, що задаються у зазначеній послідовності. Пропонується два варіанти реалізації методу.

В–І. Цей варіант передбачає наступний алгоритм роботи: **збір інформації → систематизація → узагальнення**. Тут використовуються такі види запитань:

- запитання, спрямовані на збір інформації;
- запитання, що дозволяють провести систематизацію;
- запитання, що скеровують на узагальнення.

В–ІІ. У цьому випадку алгоритм роботи дещо відмінний від попереднього: **збір інформації → порівняння → підбиття підсумків**. Учням пропонуються наступні запитання:

- запитання, спрямовані на збір інформації;
- запитання, що дозволяють провести порівняння;
- запитання, що скеровують на підбиття підсумків.

Приклад застосування. Тема. *Міжнародні відносини в другій половині ХХ ст.* (11 кл.)

В–І.

Що приходить вам на думку, коли ви зустрічаєте (чуєте, бачите) термін “холодна війна”?

Проаналізуйте перелік отриманих фактів. За якими ознаками можна їх згрупувати?

Розгляньте першу групу фактів. Спробуйте дати їм назву з одного-двох слів.

Тема. *Україна в епоху застою* (11 кл.)

В–ІІ.

Визначте основні риси розвитку української економіки в період “застою”.

Як співвідносяться ці риси з основними ознаками розвитку економіки СРСР у вказаний період? Визначте спільне та відмінне.

Які висновки ви можете зробити на підставі проведених порівнянь?

Кейс-метод. Це така методика навчання, яка полягає у використанні конкретних випадків(ситуацій, подій) для спільного аналізу, обговорення або вироблення рішень учнями з певного розділу навчальної дисципліни. Мета кейсу – поставити учнів у таку ситуацію, за якої їм через дослідження, аналіз, дискусію необхідно прийняти рішення.

Кубування. Метод допомагає всебічно проаналізувати історичний факт, подію, явище чи процес. Учитель пропонує учням тему для аналізу. Розглядаючи питання, вони повинні послідовно виконати шість розумових операцій: **описати** → **засоціювати** → **порівняти** → **проаналізувати** → **застосувати** → **знайти аргументи «за» і «проти»**.

Приклад застосування. Тема. **Тоталітаризм (нацизм) (10 кл.)**

Опис. Нацизм – різновид тоталітаризму.

Асоціювання. Німеччина, расистська концепція, терор, демагогія, культ особи, А. Гітлер, «Майн кампф» тощо.

Порівняння. Нацизм – фашизм; нацизм – комунізм і т.д.

Аналіз. Державний режим у Німеччині, що обґрунтовував право на завоювання інших народів, світове панування. Пов'язаний з періодом правління А. Гітлера.

Застосування. Доцільно скласти речення або написати невеличке есе.

Аргументація:

«За»	«Проти»
Можливість консолідації великої маси людей на виконання “величної” місії	Узурпація влади, культ особи
Можливість концентрації суспільних ресурсів	Застосування терористичних методів
Можливість мобільного виходу із кризової ситуації	Світова ізоляція
Регульованість вирішення соціальних проблем і т. д.	Націоналізація економіки
	Ідеологічна обробка суспільства
	Порушення демократичних норм тощо

Кола (діаграма) Вена. Метод навчає школярів знаходити спільні та відмінні риси, аналізувати синтезувати й порівнювати.

Учитель пропонує учням намалювати 2 (3, 4) кола чи прямокутники (для зручності ведення записів – авт.), що перетинаються. У ті частини утворених

діаграм, що із сусідніми не перетинаються, школярі вписують індивідуально-неповторні ознаки історичних фактів, подій, явищ, постатей, історико-географічних об'єктів. У спільні ж сектори вони записують спільні ознаки названих вище змістових одиниць.

Приклади застосування. Тема. *Радянська модернізація України*(10кл.)

Індустріалізація

Колективізація

Нерівномірність розвитку окремих галузей промисловості; урбанізація певних регіонів України; будівництво великих промислових підприємств; розгортання стахановського руху і т.д.	Експлуатація робітників та селянства; порушення балансу у розвитку промисловості та сільського господарства; адміністративні методи впровадження і т. д.	Падіння товарності сільського господарства; фізичне знищення селянства; проведення кампанії розкуркулювання; 7 серпня 1932 р. – «закон про п'ять колосків»; голодомор 1932–1933 рр. і т. д.
---	--	---

Тема. *Країни Західної Європи в другій половині XX – на початку XXI ст.*(11 кл.)

Велика Британія		
Двопартійність; ірландська проблема; «тетчеризм»; деколонізація; творчість групи «Бітлз»		
Франція	Демократичні держави;	Німеччина

Багатопартійність; конфлікт з Алжиром; Шарль де Голль; студентські заворушення; Четверта та П'ята республіки	члени «Великої сімки»; високий рівень економічного розвитку; участь в інтеграційних процесах	До 1990 р. роз'єднана; федеративна держава; Потсдамська конференція; «Берлінський мур»
	Авторитет лівих партій; діяльність «червоних бригад»; зростання впливу мафії; операція «чисті руки»	
	Італія	

«Рафт». Назва являє собою скорочення: Р (оль) – А (удиторія) – Ф (орма) – Т (ема). Ідея полягає в тому, що учень пише текст не від своєї особи, а від імені історичного персонажа (король, селянин, революціонер і т.д.). Потім вибираємо, для кого будемо писати, і визначаємо стиль створюваного тексту. Це може бути лист, замітка в газету, скарга чиновнику, коротке оповідання тощо. Наприклад, оповідання **«Образ князя Ігоря»** (7 кл.) або **«Лист учасника Люблінської унії»** (8 кл.)

«Концептуальна таблиця». Прийом корисний, коли передбачається порівняння трьох і більше аспектів або питань. Таблиця будується так: по горизонталі розташовується те, що підлягає порівнянню, а по вертикалі – різні риси, властивості, по яких це порівняння відбувається.

Приклад застосування. **США у другій половині XX ст.** (11 кл.)

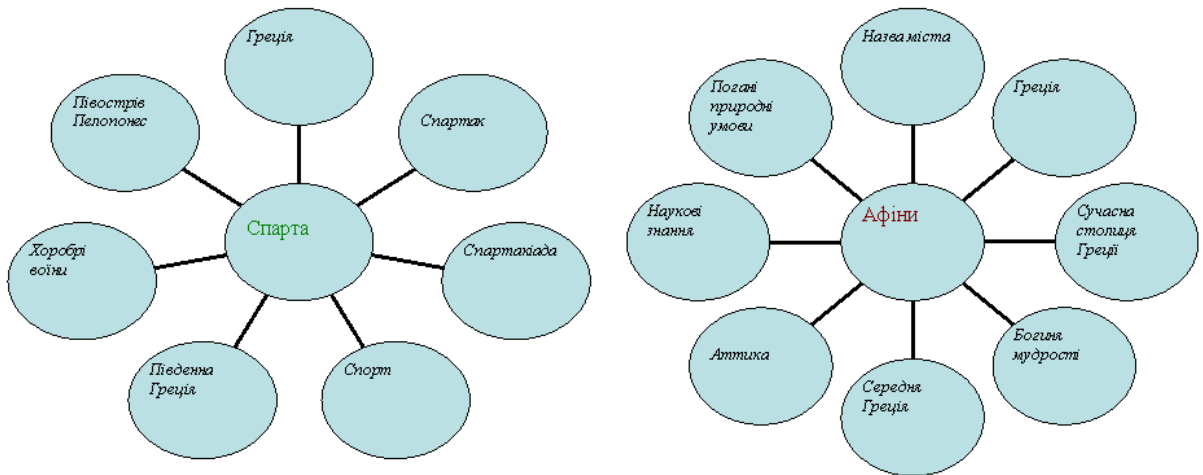
	<i>Ніксон</i>	<i>Форд</i>	<i>Картер</i>
<i>Роки президентства</i>			
<i>Соціальні програми</i>			
<i>Економіка</i>			
<i>Зовнішня політика</i>			

Асоціювання. Метод спонукає учнів думати вільно і відкрито на певну тему. Він націлений на стимулювання мислення про взаємозалежність між окремими категоріями і може використовуватись на різних етапах уроку.

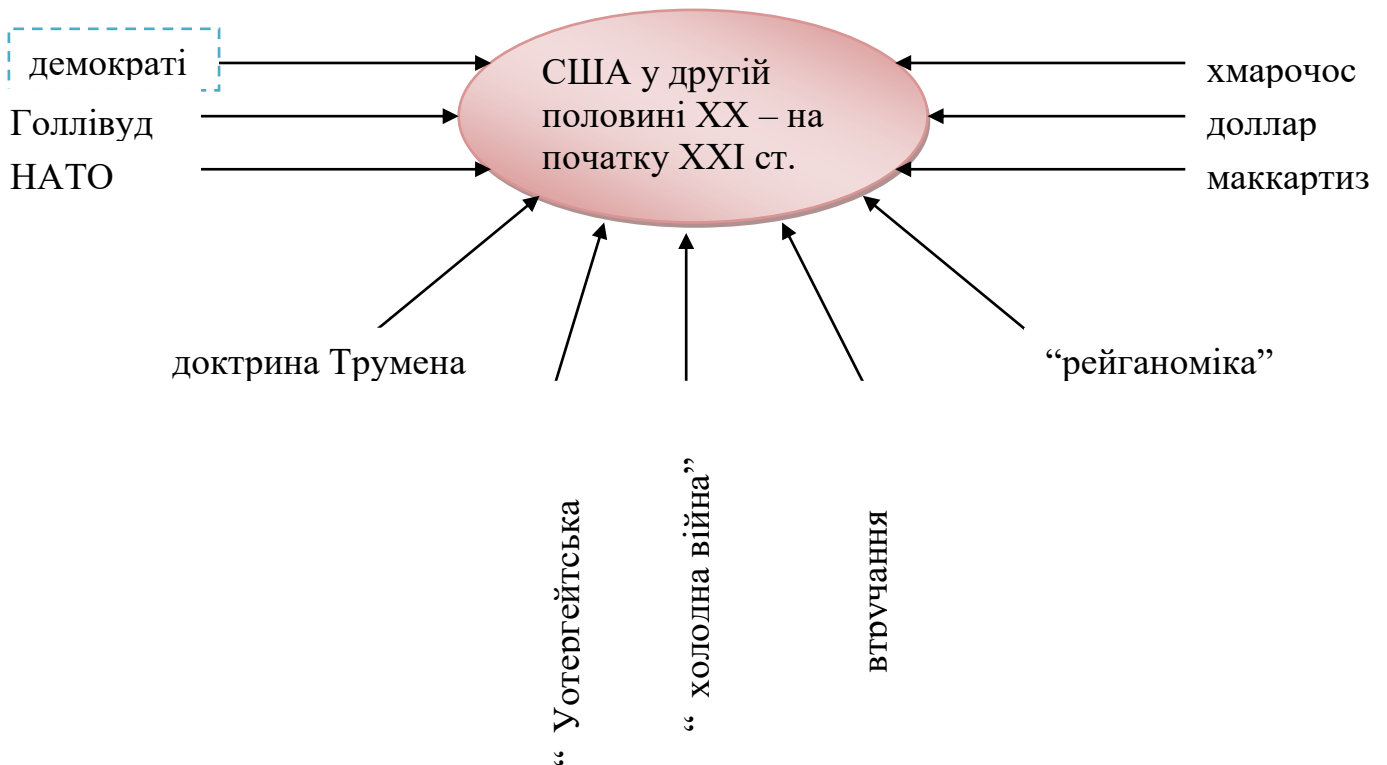
Учитель на дошці або ватмані записує ключове слово чи фразу. Учні висловлюють слова або словосполучення, що асоціюються із запропонованим (вони можуть бути суттєвими або несуттєвими). Шляхом колективного обговорення встановлюється ієрархія можливих зв'язків між окремими елементами.

Приклади застосування. Тема. **Стародавні Афіни та Спарта.** (6 кл.)

Учні діляться на дві групи й записують свої асоціації стосовно слів (І-група) «Афіни», (ІІ-група) «Спарта».

Тема. **США у другій половині XX – на початку XXI ст.** (11 кл.)

Сократівське опитування. Метод допоможе учням з'ясувати значення невідомих слів та допоможе засвоїти елементи аргументації для подальшого використання при висловлюванні власних думок. Набір питань може бути різним і залежить і від мети, яку педагог ставить перед собою та учнями.

Запитання характеру

- Що це означає?
- Як зробити так, щоб ...?
- Навіщо це потрібно?
- До чого це призведе?

Запитання для уточнення

- Що ви мали на увазі, сказавши...?
- У чому полягає основна думка?
- Як ... пов'язано з ...?
- Чи не могли б ви висловити цю думку інакше?
- Уточніть, будь-ласка, що ви мали на увазі - ... чи ...?
- Яке відношення має це до нашої проблеми(сеперечки)?
- Підсумуйте, будь-ласка, що ви мали на увазі - ... чи ...?
- Чи може ... бути гарним прикладом для цього?

Запитання, що перевіряють припущення

- Які ви робите припущення?
- Які припущення роблять інші учні?
- Що ще ми можемо припустити?
- Усі ваші твердження ґрунтуються на припущенні ... Чому б вам не припустити інше?
- Ви припускаєте, що Чому?
- Чому можна робити такі припущення?

Запитання, що перевіряють факти

- Чому ви так вирішили?
- Як це можна співвіднести з даною ситуацією?
- Чи є причини сумніватися в цьому факті?
- Що ви відповіли б людині, яка стверджує, що ...?
- Хто може навести факти, які підтверджують цю точку зору?
- Чому ви дійшли такого висновку?
- Як ми можемо переконатися, що це правда?

Запитання, що перевіряють розуміння перспектив

- Що саме ви маєте на увазі, стверджуючи...?
- Коли ви говорите, ви робите висновок...?
- Якщо це могло статися? Які можуть бути наслідки? Чому?
- На що це може вплинути?
- Чи відбувається це неминуче, чи можливо відбудеться?
- Чи існує альтернатива? Яка?
- Якщо ми говоримо про то як же щодо...?

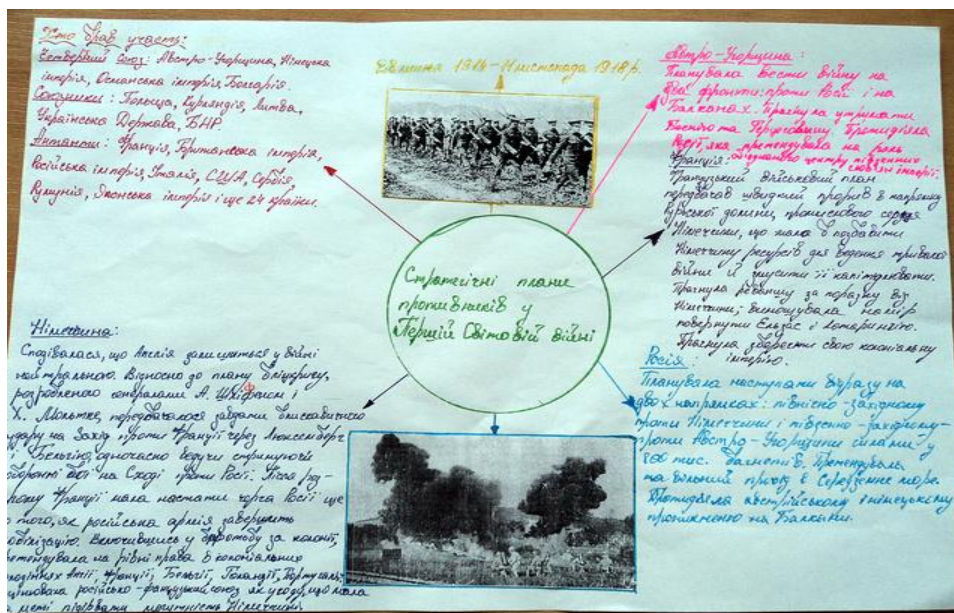
Запитання, що перевіряють зрозумілість завдань

- «Кластер».** Це спосіб графічної організації матеріалу, що дозволяє зробити наочними ті розумові процеси, які відбуваються при зануренні в ту або іншу тему. Кластер є відбиттям нелінійної форми мислення. Іноді такий спосіб називають «наочним мозковим штурмом».

- Посередині чистого аркуша (класної дошки) написати ключове слово або пропозиція, що є «серцем» ідеї, теми.
- Навколо «накидати» слова або пропозиції, що виражають ідеї, факти, образи, що підходять для даної теми. (Модель «планети і її супутники»).
- У міру запису, що з'явилися слова з'єднуються прямими лініями із ключовим поняттям. У кожного з «супутників» у свою чергу теж з'являються «супутники», устанавлюються нові логічні зв'язки.
- У підсумку виходить структура, що графічно відображає наші міркування, визначає інформаційне поле даній темі.

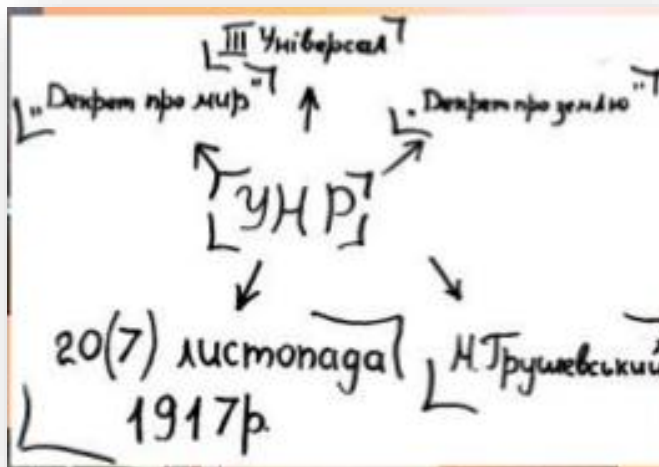
Приклади застосування:Тема: *Перша світова війна. Стратегічні плани противників війни* (10 кл.)

Тема: *Японія середині XIX ст. Крах політики самоізоляції* (9 кл.)

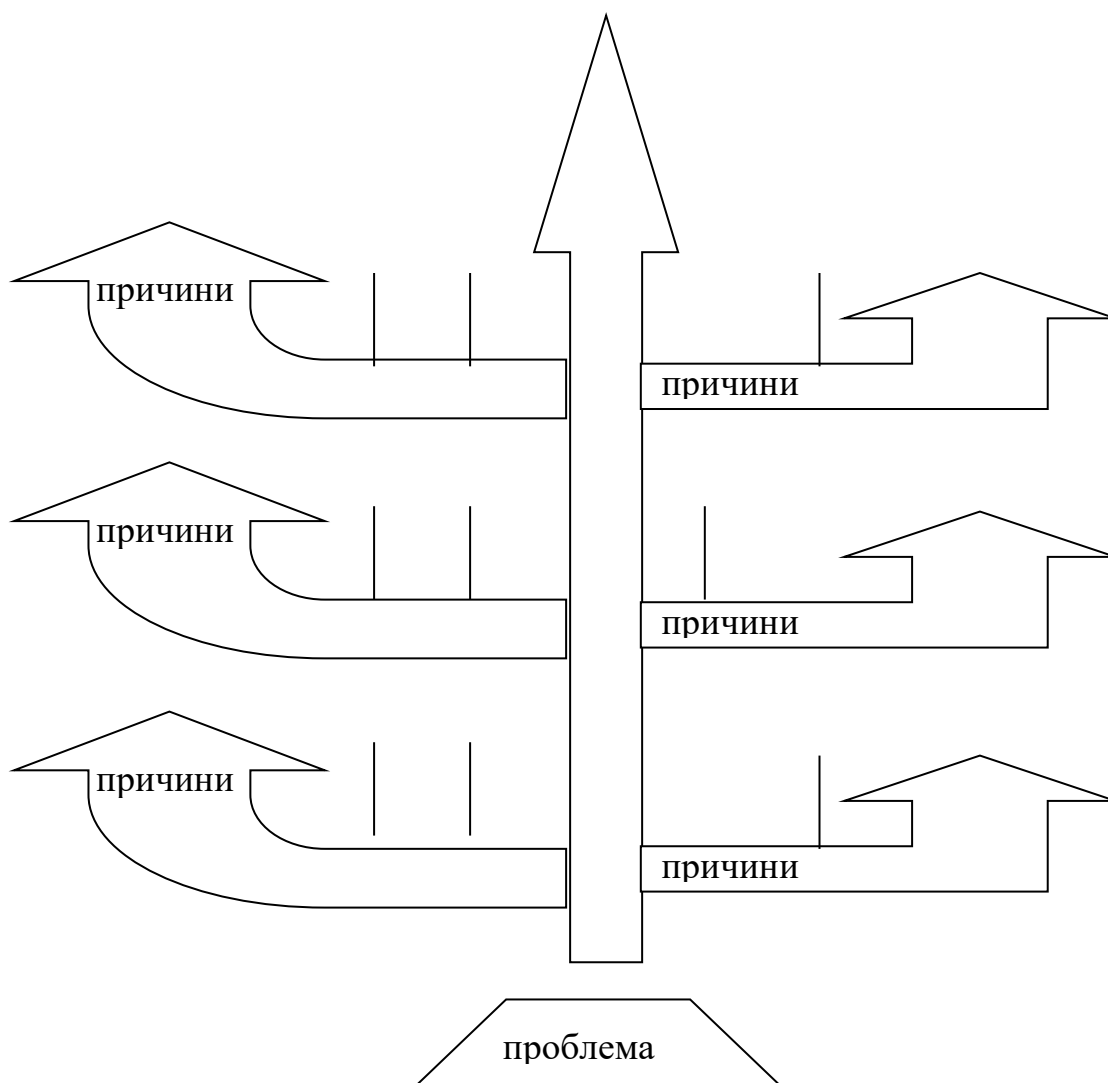
Тема: *Проголошення УНР.*
(10кл.)

«Логічне древо». Використовується цей прийом під час обговорення проблем, пошуку рішень. Найкраще, якщо проблема розглядається з різних сторін, а рішення опирається на досить ясну фактичну базу. У процесі читання учні працюють наступним чином, «коріння» - та проблема, що розглядається в тексті. На самому стволі є основні та допоміжні гілочки. На

основних учні відзначають причини виникнення досліджуваної проблеми. На допоміжних гілках розташовуються факти, що підтверджують наявність сформульованих ними причин. Записи повинні бути короткими, являти собою ключові слова або фрази, що відбивають суть, факти.

Свій висновок по досліджуваному питанню учні можуть зробити на стовбурі «логічного дерева».

«Бортові журнали» . Учні під час вивчення теми записують свої думки на наступні питання: Що мені відомо з цієї теми? Що нового узнав з тексту? Зустрівши у тексті ключові моменти, учні заносять їх до свого бортового журналу.

«Ключові фрази». Вчитель пропонує учням набір ключових фраз до нової теми. Учні отримують завдання: попрацювати в парах та скласти зв'язний текст із запропонованих фраз. Ця робота займає 5-8 хв. Потім кожна пара пропонує свій варіант.

«Підказка». Вчитель пропонує учням коротку інформацію про тему, свого роду підказку, яка допоможе учням здогадатися про що піде мова на уроці, викличе у них зацікавленість, бажання вивчати цю тему. Це може бути текст закону, лист, оголошення, відео- або аудіофрагмент, вірш, фото тощо. Під час роботи учнів на стадії осмислення матеріалу необхідно значну увагу приділяти історичним термінам. Адже, якщо не знаєш терміни – не розкриєш зміст даної теми. Для цього використовуються такі методики розвитку критичного мислення, як

Пошук аналогій. Метод ефективний під час роботи з поняттями й термінами. Учитель називає визначене поняття, а учням необхідно знайти аналогічне, раніше вивчене і обґрунтувати свій варіант відповіді.

Приклад застосування.

Орієнтовні аналогії.

Індустріальне суспільство → аграрне суспільство.

Друга світова війна → Перша світова війна.

Перебудова → Реконструкція → Реставрація.

ООН → Ліга Націй і т. д.

Під час розповіді учнів чи аргументації власної позиції широко використовуються на уроках історії методи **«Прес»**, **«Незакінчене речення»**, **«Тільки хвилина»**. Ці методи допомагають дітям упорядкувати власні думки, й у чіткій і стислій формі висловити власну позицію.

Результатами навчання на основі технології розвитку критичного мислення є:

- соціальна компетентність (пізнавальна активність, співробітництво, адаптація до змін);
- комунікативна компетентність (уміння доводити власну точку зору, адаптуватися в мовному середовищі, адекватно ставитися до критики);
- інформаційна компетентність (уміння використовувати різні джерела інформації, інформаційні технології, самостійно опрацьовувати інформацію).

Методичними прийомами, **рефлексії**, третьої стадії в технології розвитку критичного мислення виступають:

«Три речення». Метод дозволяє опанувати уміння чітко, лаконічно і логічно висловлювати думку; проводиться на етапі засвоєння нових знань.

Учитель зачитує коротку розповідь або документ. Учням необхідно уважно вислухати і передати зміст почутого трьома простими реченнями. Інший варіант – робота з друкованим текстом. Речення записуються у зошит.

Приклад застосування. Тема. **США у другій половині XX на поч. XXI ст. «Уотергейтська справа»** (11 кл.)

Президентство Р. Ніксона (1969-1974) – це період політичної боротьби між республіканцями і демократами, що проявився у так званій “Уотергейтській справі”.

Вночі 17 червня 1972 р. у Вашингтоні в комплексі “Уотергейт” відбулася справжня політична драма. Поліцейські, що прибули о 2 год. ночі за сигналом охоронців, виявили у приміщенні, де містився національний комітет демократичної партії, п’ятьох змовників, які мали апаратуру для прослуховування, а також портативну рацію, фотокамери та мініатюрні пістолети із слезогінним газом. Злочинців було заарештовано. Серед них виявились особи, що служили у ФБР та ЦРУ. Звістка про проникнення до штаб-квартири демократів з’явилась у пресі наступного дня. Голова Національного комітету демократичної партії Л. О’Брайєн охарактеризував цю подію як “страшенний акт політичного шпигунства”, сліди котрого ведуть до Білого дому.

Проти самих учасників “Уотергейтського інциденту” порушили кримінальну справу. 15 вересня їм висунули звинувачення. 27 липня 1973 р. юридичний комітет парламенту проголосував за схвалення процедури імпічменту щодо президента США, який перешкоджав правосуддю в “Уотергейтській справі”, при цьому виявивши неповагу до Конгресу.

5 серпня 1974 р. Р. Ніксон зробив заяву, що втручався у розслідування скандалу з політичних міркувань. 8 серпня 1974 р. він звернувся з промовою по телебаченню, де зробив заяву про свою відставку. Пост президента отримав віце-президент Джеральд Форд.

Феномен “Уотергейтської справи”, з одного боку, засвідчив про напружену політичну боротьбу між провідними партіями, про численні факти корупції у вищих ешелонах влади. Але водночас перший в історії США імпічмент довів життєздатність американської демократії та вірність конституції всіх гілок влади і громадян країни.

Орієнтовні «три речення».

Період правління президента Р. Ніксона пов’язаний із розгортанням політичної боротьби між демократичною та республіканською партіями, про що свідчить «Уотергейтська справа». В причетності до прослуховування власного офісу демократи звинуватили Білий дім. Під тиском Конгресу та громадськості Р. Ніксон подав у відставку, що підтвердило дієвість американської демократії.

Коротше - ще коротше. Метод навчає лаконічно висловлювати свою думку, дає можливість ефективно опрацьовувати матеріал підручника.

Учитель пропонує учням прочитати чи прослухати цілісний уривок історичної інформації. Після цього вони повинні висловити основну думку уривку одним реченням, а пізніше одним словом.

Приклад застосування. Тема. **Соціально-економічний розвиток країн Європи та Америки наприкінці XIX – на початку XX ст.**(9 кл.)

Текст. Остання третина XIX – початок XX ст. характеризувалися подальшим розвитком у провідних країнах світу модерного суспільства, яке у вказаний період переживало період індустріалізації – створення великої машинної індустрії, що виготовляє машини та обладнання і є базою для подальшого розвитку промисловості. За цей період промислове виробництво виросло майже втричі. Особливо швидко розвивалась важка промисловість.

Речення. Кінець XIX – початок XX ст. характеризується утвердженням індустріального суспільства у провідних країнах світу.

Слово. Індустріалізація (модернізація).

Метод гамбургера. Метод, за допомогою якого можна швидко й ефективно навчити учнів чітко і лаконічно висловлювати свою думку.

Учитель пояснює учням склад гамбургера: верхня частина – булка; середина – м'ясо, сир, салат; нижня – булка. **Структура міркування та відповіді школярів:**

вступ – одне речення, що пояснює головну ідею;

основна частина складається з фактів, доказів і аргументів, що підтверджують ідею;

висновок – одне підсумкове речення, що пов'язує між собою вступ і основну частину.

Приклад застосування. Тема. **СРСР. Відновлені та нові незалежні держави**(11 кл.)

Вступ. Могутнім імпульсом для поглиблення і розширення процесу лібералізації став XX з'їзд КПРС.

Основна частина. На його завершальному етапі з доповіддю, у якій викривався культ особи Сталіна, виступив М. Хрущов. Основні положення доповіді у дещо пом'якшеному вигляді стали основою постанови ЦК КПРС від 30 червня 1956 р. Проте гостра критика, яку містили ці документи не зачіпала суті командно-адміністративної системи, не викривала її соціальної природи, зводячи усі вади системи до культу особи.

Висновок. Таким чином, незважаючи на недоліки, XX з'їзд КПРС був важливим і сміливим кроком на шляху десталінізації, що стимулював процес

лібералізації суспільного життя, свідчив про реальну перспективу його демократизації.

Кубування. Метод допомагає всебічно проаналізувати історичний факт, подію, явище чи процес.

Учитель пропонує учням тему для аналізу. Розглядаючи питання, вони повинні послідовно виконати шість розумових операцій: **описати** → **засоціювати** → **порівняти** → **проаналізувати** → **застосувати** → **знайти аргументи “за” і “проти”**.

Приклад застосування. Тема. **Тоталітаризм (нацизм) (10 кл.)**

Опис. Нацизм – різновид тоталітаризму.

Асоціювання. Німеччина, расистська концепція, терор, демагогія, культ особи, А. Гітлер, “Майн кампф” тощо.

Порівняння. Нацизм – фашизм; нацизм – комунізм і т.д.

Аналіз. Державний режим у Німеччині, що обґрунтовував право на завоювання інших народів, світове панування. Пов’язаний з періодом правління А. Гітлера.

Застосування. Доцільно скласти речення або написати невеличке есе.

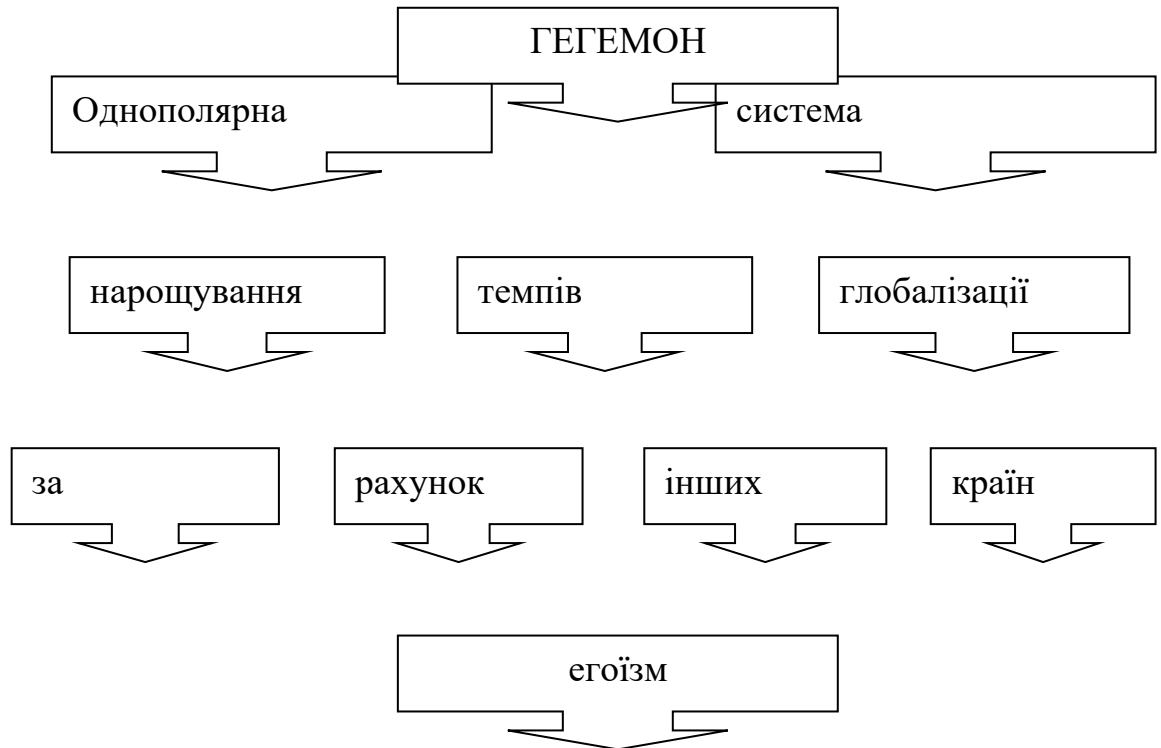
Аргументація:

«За»	«Проти»
Можливість консолідації великої маси людей на виконання “величної” місії Можливість концентрації суспільних ресурсів Можливість мобільного виходу із кризової ситуації Регульованість вирішення соціальних проблем і т. д.	Узурпація влади, культ особи Застосування терористичних методів Світова ізоляція Націоналізація економіки Ідеологічна обробка суспільства Порушення демократичних норм тощо

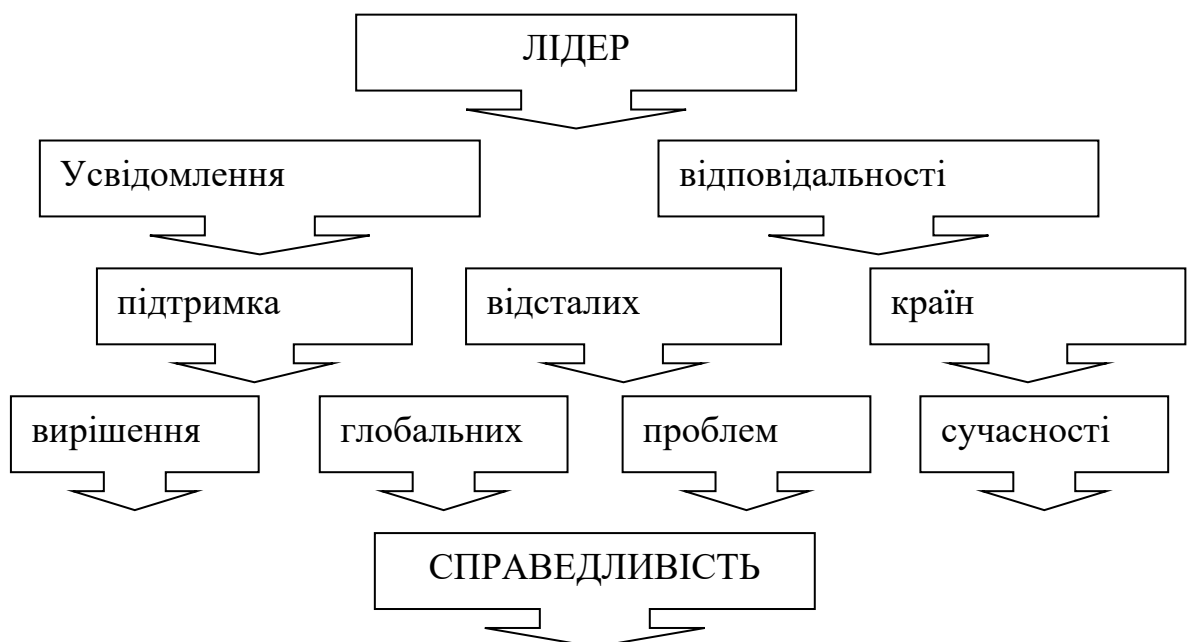
«Піраміда роздумів». За цим прийомом учні за моїм проханням на дошці або в зошитах записують перший рядок, виражений одним словом, звичайно іменником; другий рядок учні будують із двома словами; третій – трьома; четвертий – чотирма (але відношення учня до даної теми). Потім рядки зменшують кількість слів – 3, 2, 1 (останнє слово учні пишуть на емоційно-образному рівні теми, воно виступає «скарбом» - висновком заритим під «пірамідою»). Цей прийом може бути запропонований, як індивідуальне самостійне завдання та використовується на стадії рефлексії, хоча може бути дана і як нетрадиційна форма на стадії виклику. «Піраміда роздумів» може виступати у якості:

- інструмента для синтезування складної інформації;
- способу оцінки понятійного багажу учнів;
- засобу розвитку творчого виразу.

Приклад 1: **Яка роль США в сучасному світі?**

Приклад 2: **Чи здатні США виконувати роль світового лідера?**

Сенкен(сенкант). Слово «сенкен» походить від французького слова *senque* – «п'ять». Це п'ятирядковий неримований вірш, який застосовується як засіб заохочення учнів до розмірковування над темою. Метод використовується для підбиття підсумків вивченого матеріалу.

Алгоритму складання сенкенів:

Перший рядок – слово чи словосполучення, яке означає тему.

Другий рядок – опис теми, що складається з двох слів-прикметників.

Третій рядок називає дію, пов'язану з темою, і містить три слова-дієслова.

Четвертий рядок є фразою, що влучно характеризує тему.

Останній рядок складається з одного слова. Це синонім чи антонім до запропонованої теми.

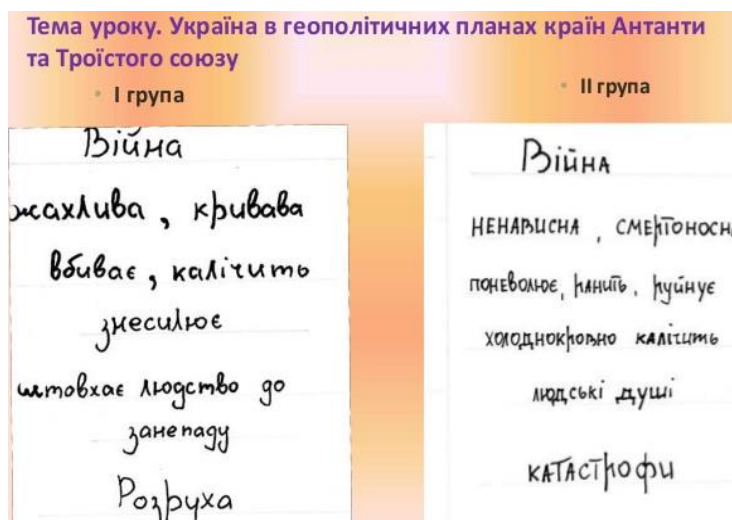
Приклад застосування. Тема. *Перша світова війна (10 кл.)*

1. Перша світова війна.
2. Жорстока спустошлива.
3. Знищила, роз'єднала, страдати.
4. Наймасштабніша трагедія початку XX століття.
5. Катастрофа.

Тема. *Римська держава. Юлій Цезар (6 кл.)*

1. Цезар.
2. Хитрий, розумний.
3. Притягує, захоплює, править.

4. Став наймогутнішим диктатором Риму!
5. Велика людина

Пошук помилок. Метод застосовується під час повторення і закріплення вивченого матеріалу.

Учитель заздалегідь готує аркуші з текстом №1 (без помилок) за темою, що досліджується, а також стільки ж аркушів з аналогічним текстом №2, де умисно зроблені помилки. Учні роздають текст №1. Вони протягом 10 хв. уважно вивчають зміст аркуша. Опісля текст №1 вилючають і заміняють текстом №2, у якому школярі мають знайти допущені помилки.

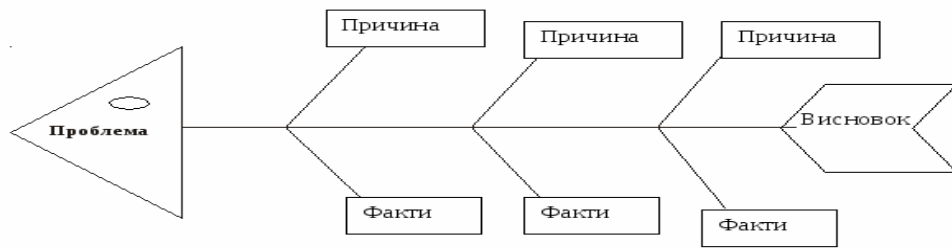
Приклад застосування. Тема. *Україна незалежна* (11 кл.)

Текст №1. Після провалу перевороту в Москві 19-21 серпня 1991 р. позачергова сесія Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 р. прийняла постанову: "Проголосити з 24 серпня 1991 р. Україну незалежною демократичною державою". Вона затвердила "Акт проголошення незалежності України". У постанові вирішено провести 1 грудня 1991 р. всеукраїнський референдум на підтвердження прийняття Акта. З 84,18% громадян, які прийшли на дільниці, незалежність України підтримали 90,32% (навіть у Криму проголосувало 67,5% громадян, і 54,1% з них підтримало ідею незалежності України). Внаслідок волевиявлення народу народилась самостійна держава Україна.

Текст №2. Після *перемоги* перевороту в Москві 21-24 серпня 1991 р. позачергова сесія Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 р. прийняла постанову: "Проголосити з 25 серпня 1991 р. Україну незалежною демократичною державою". Вона затвердила "Акт проголошення *відновлення* незалежності України". У постанові вирішено провести 12 грудня 1991 р. всеукраїнський референдум на підтвердження прийняття Акта. З 34,18% громадян, які прийшли на дільниці, незалежність України підтримали 60,32% (навіть у Криму проголосувало 67,5% громадян, і 54,1% з них підтримало ідею незалежності України). Внаслідок волевиявлення народу народилась самостійна держава Україна.

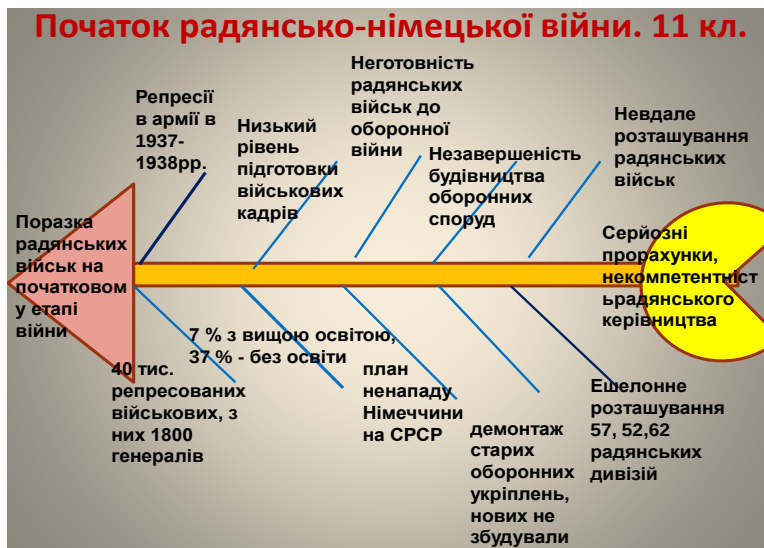
«Фішбоун» » або «Риб'ячий кістяк». Перед початком вправи малюється на дошці або ж у зошитах риб'ячий кістяк. Голова риби – тема або основна проблема, яка розглядається. Верхні кісточки – основні поняття теми, причини виникнення тієї чи іншої проблеми. Нижні кісточки – сутність

поняття, твердження, факт який розкриває причину тієї чи іншої проблеми. Хвіст – висновки за темою. Учні працюють індивідуально та виділяють основні аспекти нової теми наприкінці уроку, як узагальнення пройденого матеріалу. Записи повинні бути короткими, являти собою ключові слова або

фрази, що відображають суть. На етапі рефлексії обмінюються думками в невеликих групах. Потім учитель організує обґрунтоване спілкування, у результаті вибудовується «єдиний» варіант схеми.

Групування. Метод може використовуватись для підбиття підсумків вивченої теми чи розділу. Він будується на утворенні цілої низки асоціацій.

Учитель посередині аркуша паперу чи на дошці записує тему – факт, подію, поняття, термін, постать, назву історико-географічного об'єкта. Учні пропонують асоціації з обраною темою: слова або фрази. У свою чергу ці слова і фрази можуть поповнюватися новими асоціаціями, утворюючи своєрідне гроно. Коли всі ідеї записані на папері (дошці), встановлюються можливі зв'язки між окремими елементами. Використовуючи утворені асоціативні грона, школярі мають скласти речення або написати твір-мініатюру.

Для ефективного проведення групування педагог повинен:

- обрати цікаву для учнів тему і змодельовати зразок для класу;
- запропонувати іншу тему, якщо виявиться, що школярі недостатньо володіють матеріалом або він їх не зацікавив;
- обговорити результати роботи всім класом з мотивацією кожної дії.

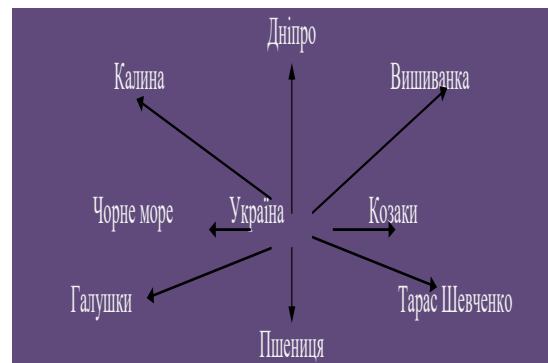
Приклад застосування. Тема. *Громадянська війна у США (1861–1865)*(9 кл.)

Асоціації з обраною темою: конституція, плантаційне господарство, рабство, фермерське господарство, аболіціонізм, ненависть, конфлікт, гомстед, реконструкція.

Орієнтовні можливі зв'язки між запропонованими словами та словосполученнями: демократична конституція; плантаційне господарство → рабство; гомстед → фермерське господарство; громадянська війна → Реконструкція і т. д.

Речення або цитата з використанням утвореного грона. Усі молитви про свободу, спрямовані до Бога Америкою, будуть блюзнірством, доки не буде знищено невільництво. (Джон Дей)

Тема. **Козацтво**(5 кл.)

«Ромашка запитань або Ромашка Блума». Учні об'єднуються у 6 груп, де кожна група готує 6 видів запитань:

- 1) Прості (назвати факти, пригадати певну інформацію);
- 2) Уточнювальні (метою цих питань є надання людині можливості зворотного зв'язку відносно того що він тільки що сказав; «отже, ти говориш, що», «якщо я правильно зрозумів, то...?», «я можу помилятися, але, здається, ви сказали про...?»);
- 3) Інтерпретаційні або пояснюючі (звичайно починаються зі слова «чому?»);
- 4) Творчі (у питанні є частка «якщо б», елементи умовності, прогнозу);
- 5) Оціночні (направлені на виявлення критеріїв оцінки тих чи інших подій, фактів, явищ);
- 6) Практичні (це питання направлені на встановлення зв'язку між теорією та практикою)

«Дискусія». Використання дискусії на уроках дозволяє ознайомити учнів з різними думками щодо певних питань, навчити їх висловлювати свою точку зору, а й аргументувати її, формувати питання та використовувати їх у якості «інструменту пізнання». Деякі види дискусій є одним із методів критичного мислення.

1. «Класичні дебати»

Беруть участь дві команди з трьох учнів. Команда, що стверджує, захищає тему гри та приводить всі можливі аргументи для того, щоб запевнити суддів у істинності своєї позиції. Команда, що заперечує, намагається довести, що позиція опонентів з даної проблеми хибна. Разом з аргументами, команди повинні надати

суддям вислови, статистику, конкретні факти, які підтверджують аргументацію. Таким чином зміст дискусії – це зіткнення думок, позицій з якої-небудь проблеми.

2. «Експрес-дискусія»

Підготовка до неї здійснюється учнями прямо на уроці. Вона не потребує тривалого проведення, частіше проводиться один-на-один, коли беруть участь два учні. При цьому у якості теми уроку береться одна велика тема, яка потім розбивається на кілька маленьких. Кожен учень захищає протилежну точку зору.

3. Текстова дискусія

Дана форма дискусії проводиться на основі вивчення уривків з наукових статей, монографій, науково-популярних публікацій. Учасники діляться на дві групи та відстоюють різні точки зору, використовуючи цитати, факти, приклади із підручників.

4. Проблемна дискусія

Це вид дискусії, коли учні не обмежуються окремими фактами, а використовують достатньо великий матеріал із області права, соціології, політології, філософії, та ін. наук.

5. «Круглий стіл»

Учасники «круглого столу» сідають за столом обличчям один до одного та ведуть бесіду на вказану тему. У ході такої дискусії відбувається обмін думками між всіма учасниками (від 10 до 20 учасників). В цій дискусії також можуть брати участь вчителі, батьки.

6. «Коло»

Метою такої дискусії є залучення всього класу. Учні сідають у два кола-зовнішнє та внутрішнє. При цьому внутрішнє коло – нерухоме, а зовнішнє – рухоме. Кожен учень сидить навпроти іншого. За сигналом вчителя учні із зовнішнього кола пересідають на один стілець праворуч та змінюють партнера з дискусії. В дискусії учні із зовнішнього кола є прихильниками однієї точки зору, учні із внутрішнього – іншої.

Наприклад:

Урок узагальнення у 8 кл., фундаментальна тема **«Визвольна війна українського народу 1648-1657 рр.»**. На останньому уроці з метою узагальнення пропонується проблемне питання, проведене у форматі регламентованої дискусії:

Визвольна війна українського народу майже повністю повторила Нідерландську революцію?	
так	ні

Учні добирають аргументи на користь обох тверджень для обговорення в класі.

Так, під час вивчення теми *«Україна в подіях Північної війни»* (8 кл.) учням пропонується **проблемне запитання:** *«За зраду Івана Мазепи Петро І наказав зруйнувати Батурич і піддати гетьмана анафемі. Як ви вважаєте, Мазепу слід вважати зрадником чи національним героєм? Обґрунтуйте свою думку.»*, розглянути у форматі дискусії ігрового моделювання.

Або **завдання:** *«Як ви вважаєте, які могли бути наслідки для України, якби І.Мазепі вдалося реалізувати свій план?»* - у форматі проектного уроку-дискусії.

Побудова повідомлень за алгоритмом. Метод навчає логічно мислити, структурувати матеріал і може застосовуватись для підбиття підсумків, узагальнення.

Учитель подає учням алгоритм, за яким ті готують усне чи писемне повідомлення. Алгоритми пропонуються різні, наприклад: «причина → подія → наслідок», «навіщо? → хто? → що? → коли?», «причини → політичні, економічні», «наслідки → позитивні, негативні» та ін.

Приклад застосування. Тема. *Україна у Другій світовій війні. «Радянізація» західних земель України* (11 кл.)

Повідомлення за алгоритмом: державне будівництво → промисловість і фінанси → сільське господарство → соціальна сфера.

Радянська влада на західноукраїнських територіях здійснювала "нововведення" у руслі сталінської політики будівництва соціалізму. "Реформувались" усі життєво важливі галузі:

Державне будівництво:

- проведення виборів до Рад;
- ліквідація старого адміністративного апарату.
- Промисловість і фінанси:
- націоналізація промислових підприємств та банківських установ;
- встановлення контролю над виробництвом та розподілом продукції;
- створення робітничих комітетів;
- упровадження 8-годинного робочого дня.

Сільське господарство:

- конфіскація поміщицьких й монастирських земель та майна, розподіл їх між малоземельними і безземельними селянськими господарствами;
- створення селянських комітетів;
- організація колгоспів і радгоспів.

Соціальна сфера:

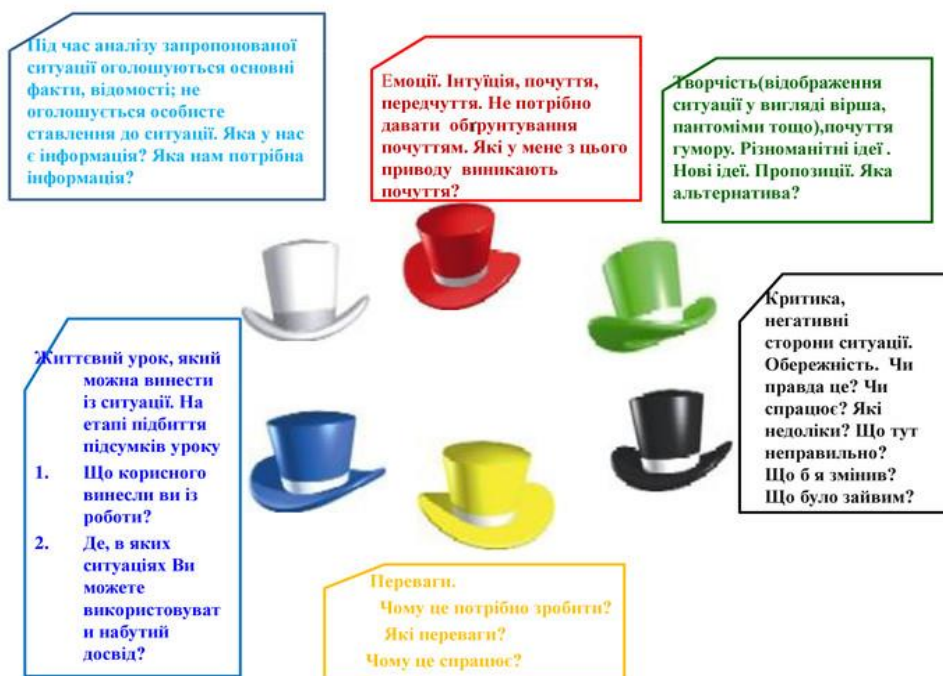
- укріплення системи охорони здоров'я;
- запровадження нової освітньої політики, ліквідація неписьменності;
- створення системи соціального забезпечення.

«6 капелюхів де Боно». Метод дозволяє структурувати і зробити набагато ефективнішою будь-яку розумову діяльність, як особисту, так і колективну, особливо для ситуацій розв'язання проблем та прийняття рішень.

Методика проведення

Учні	Учитель
1. Діти мають знання та вміння, необхідні для виконання завдання	1. Заздалегідь пояснює символічну роль кольорових Капелюхів.
2. Учні класу об'єднуються в шість груп по 4-5 осіб.	3. Пропонує об'єднатися в шість груп та обрати колір Капелюхів.
3. Кожна група обирає собі колір Капелюхів.	4. Стежить, щоб кольори груп не повторювались.
4. Група отримує завдання	7. Стежить за часом.
5. Учні міркують над завданням у групі впродовж 10-15 хвилин.	8. Під час роботи груп обходить їх, надаючи допомогу.
6. Обговорюють питання	9. Пропонує групам подати
7. Кожна група по черзі зачитує завдання і дає відповідь	10. Коментує роботу груп з точки зору її навчальних результатів та питань організації процедури групової роботи

Заслуховування відповідей слід починати з Білих Капелюхів, тому що це — праця з першоджерелами. Доповіді Червоних, Жовтих, Чорних, Зелених

Капелюхів можна заслуховувати у будь-якій послідовності. Кожна група доповнює іншу, дискутує, знаходить компроміс. Завершити роботу слід підбиттям підсумків. Цим займуться Сині Капелюхи.

Складання розповіді.Метод навчає класифікувати, виокремлювати характерні ознаки.

Учитель записує на дошці чи ватмані низку історичних категорій: понять, термінів, прізвищ, дат, історико-географічних назв. При цьому у перелік закладають слова, що не стосуються обраної теми. Використовуючи задані змістові одиниці, учні мають написати невелике оповідання про конкретну подію, явище, процес тощо.

Приклад застосування. Тема. *Облаштування повоєнного світу* (10 кл.)

Історичні категорії. Рапалло, Німеччина, РРФСР, 1922 р., Далекий Схід, договір, Паризька конференція, дипломатичні відносини, торгово-економічні зв'язки.

Орієнтовне оповідання. Відчувши себе у становищі зайвих у повоєнному світі, РРФСР та Німеччина в містечку Рапалло 16 квітня 1922 р. уклали сепаратний договір про відновлення дипломатичних відносин, взаємну відмову від претензій, встановлення торгово-економічних зв'язків.

«Написання есе».Зміст цього прийому можна виразити наступними словами: «Я пишу для того, щоб зрозуміти, що я думаю». Це вільний лист на задану тему, у якому цінується самостійність, прояв індивідуальності, дискусійність, оригінальність рішення проблеми, аргументації. Звичайно есе пишеться прямо в класі після обговорення проблеми й за часом займає не більше 5 хвилин.

П'ятихвилинне есе.Метод використовується як підсумок уроку, щоб школярі упорядкували свої думки, а педагог спланував наступне заняття.

Есе – науково-популярний твір, написаний з метою довести якесь поняття чи погляд, трактування теми; дослідницька праця.

Учитель ставить перед учнями два завдання:

Написати невеличке есе про факт, подію, явище, поняття, термін, що вивчались в контексті теми.

Письмово поставити одне запитання до опрацьованої теми.

Приклад застосування. Тема. *Культура Київської Русі* (7 кл.)

Мозаїка – зображення з різнокольорових камінців чи шматочків кольорового непрозорого скла. Мозаїчні панно Софії Київської набрані із смальти 177 кольорових відтінків. Вважає зображення Богородиці – Оранти. Техніка мозаїки – вагоме культурне надбання давньоруської держави.

«Атака на вчителя»(«Атака на учня»).Після вивчення нового матеріалу вчитель оголошує учням, що зараз вони поміняються місцями — учні будуть ставити питання, а вчитель (або один учень) відповідати на них. Висувається умова — вчитель буде відповідати тільки на цікаві запитання. Ця умова якраз і стимулює учнів складати запитання проблемного характеру.

«Т-таблиця»:якщо розділити аркуш навпіл (або зобразити на ньому велику літеру “Т”), то отримаємо умовну таблицю для твердження “за” і “проти”. Зверніть увагу: протилежні доводи щодо одного й того ж твердження бажано писати одне навпроти одного – це дасть змогу побачити, як “змагаються” між собою ці докази.

Приклад застосування. Тема. **Середньовічне суспільство** (7 кл.)

Обґрунтувати свою думку висловлювання: “В епоху Середньовіччя всі члени суспільства – від короля до селянина – були пов’язані між собою відносинами залежності”.

«ПМЦ».Метод різнобічного оцінювання результатів уроку, що використовується зазвичай наприкінці заняття. Учні записують свої враження в таблицю.

Плюс (+)	Мінус (-)	Цікаво
Сюди записується усе, що сподобалося на уроці: інформація і форми роботи, які викликали позитивні емоції, корисність тощо	Сюди записується все, що не сподобалося, наприклад, здалося нудним, викликало неприйняття, залишилось незрозумілим	Сюди записуються, наприклад, цікаві факти, про які дізналися, запитання, що з’явилися, роздуми тощо

«Куточки».Метод навчає доводити свою думку і може застосовуватись для підбиття підсумків та узагальнення навчального матеріалу.

Учитель пропонує проблему для обговорення. Діти обирають певну позицію. Потім кожен фіксує на папері декілька аргументів на її користь. Формуються групи прихильників даної точки зору, що висувають загальні обґрунтування. Від кожної групи виступає доповідач. Підбиваючи підсумки, школярі можуть змінювати позицію, аргументуючи це письмово.

Приклад застосування. Тема. **Українська СРР в умовах нової економічної політики (1921-1928)**(10 кл.)

Підсумок: кожний учасник груп, використовуючи всі аргументи, визначає своє ставлення до проблеми.

«Резюме». Вчитель пропонує учням підвести підсумки своєї діяльності на уроці, написавши резюме з використанням ключових фраз:

- в ході уроку мені вдалося...;
- найважливішим знанням для мене стало...;
- у ході роботи над темою в мене виникли почуття...;
- мене зацікавили питання...;
- мені не вистачило наступних знань та вмінь...;
- у цих питання я б хотів розібратися докладніше...;
- ці питання не викликали зацікавленості...

«Рюкзак». Він дає можливість залучити кожного учня класу до роботи на цьому етапі. Він полягає в тому, що кожен з учнів стисло записує на папері відповідь на запитання: **«Які з тих знань, умінь, способів дій, що отримали на уроці, ви візьмете із собою для використання на інших уроках, у житті, для виконання домашнього завдання, тематичного**

оцінювання тощо?»
Папірці з відповідями складають у рюкзак (справжній чи уявний). Вибірково знайомляться з відповідями.

Ці види діяльності допоможуть з'ясувати, які позиції можуть існувати в класі щодо вивченого питання, як учні засвоїли дану тему, який матеріал їм

найкраще запам'ятався. До того ж, кожен матиме можливість, обґрунтувати свою позицію, порівняти свої думки з поглядами інших, заповнити ті прогалини в знаннях, які, можливо, утворилися під час уроку (хтось щось недослухав тощо).

Результат цього етапу полягає в усвідомленні способів набуття та обробки інформації, корекції своїх установок, дій, розмірковувань.

Одним з найдієвіших методів формування критичного мислення на уроках історії є і **метод проектів**.

Наприклад, проект **«Центральна Рада: образи та міфи»** (10 кл.). Мета проекту - розвиток умінь аналізувати ілюстративний матеріал, узагальнювати знання про реальну історичну спадщину Центральної Ради в період Української революції; розвиток умінь зіставляти образи дійсності з міфами; розробити самостійно пам'ятку **"Як працювати з малюнком підручника?"**; виховання поваги до вітчизняної історії з усією її різноплановістю. Кінцевий результат проекту - створення статей молодих критиків.

Презентація проекту може проводитися у вигляді "круглого столу". Такий вид дискусії є досить конструктивним. Кожен її учасник має однакове право на висловлювання власної думки, а обов'язковою умовою участі в дискусії є необхідність аргументації власної точки зору кожним учасником "круглого столу".

Ось один з можливих варіантів пам'ятки **«Як працювати з малюнком підручника?»**:

1. Розглянь малюнок у деталях, зроби їх аналіз.
2. Знайди взаємозв'язок між окремими елементами малюнка.
3. Зроби загальні висновки про те, що зображено на малюнку.
4. Знайди в тексті параграфу матеріал, який розповідає про те, що зображено на малюнку; зв'яжи дані в одне ціле.

Методи критичного мислення можуть використовуватися як окремі елементи на традиційних уроках або поєднуватись у цілісну систему на спеціальних заняттях.

ПЛАНІ-КОНСПЕКТИ УРОКІВ З ЕЛЕМЕНТАМИ ТЕХНОЛОГІЇ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Тема уроку. *Козацтво на початку XVII ст. Гетьман
Конашевич-Сагайдачний* (історія України, 8 клас)

Мета: визначити, з якою метою українське козацтво брало участь у Хотинській війні, охарактеризувати політичну, військову та просвітницьку діяльність гетьмана П.Конашевича-Сагайдачного; розвивати в учнів уміння давати розгорнуту характеристику історичним діячам і визначати їх місце в історії, аналізувати історичні документи та інші джерела інформації та на їх основі робити відповідні висновки, узагальнення.

Основні поняття: «Кримське ханство», «ясир», «яничари», «Хотинська війна».

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Історичний диктант

- Берестейська церковна унія була задумана, щоб подолати кризу православної церкви, але насправді призвела до ...
- Право підпорядковуватися не своїм єпископам, а безпосередньо патріархові називається ...
- Коли в 1660 р. з Москви через Київ проїжджав єрусалимський патріарх Феофан, то до нього звернулись представники від усієї української громади з проханням ...
- У сан київського митрополита було висвячено ...
- У 1654 р. були укладені так звані «Пункти для ...»
- 1654 р. митрополитом Київським і Галицьким був затверджений ...
- Петро Могила обмежив право магнатів втручатися у ...
- У львівській друкарні було видано працю П. Могили ...
- Після легалізації православної церкви у становище уніатської церкви...
- На православному церковному соборі в Києві у 1664 р. розглядалося питання про ...

III. Мотивація навчальної діяльності

Евристична бесіда

- До складу яких держав входили українські землі на початку XVIIст.?
- Коротко охарактеризуйте становище українського населення під владою іноземних держав.
- Якої шкоди завдавали українським землям турецько-татарські набіги?
- Яке значення мала боротьба козаків з турками й татарами?
- Охарактеризуйте військову майстерність козаків.
- Як ви вважаєте, з якою метою козаки здійснювали походи проти турків і татар?

IV. Вивчення нового матеріалу

Вступне слово вчителя.

Перші два десятиліття XVII ст. увійшли в історію як «Епоха героїчних походів» – період найбільш успішних морських і сухопутних походів козаків проти турків.

Морські походи козаків. Метод «Читання підручника з маркуванням»

Позначки	Текст підручника
+	Відомий навчальний матеріал
-	Невідома інформація
?	Цікаво
!	Звернути увагу
▲	Погоджуюсь, поділяю думку
×	Не погоджуюсь, думаю інакше

Метод «Мозковий штурм»

Учитель пропонує учням висловити власну оцінку значення морських походів козаків.

- Значно послабили військову міць супротивника.
- У результаті походів було звільнено багато полонених.
- Походи сприяли зростанню авторитету козаків в європейському світі.

Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний

Повідомлення учня про Петра Сагайдачного (випереджальне завдання)

Метод «Займи позицію»

Один із сучасників про Сагайдачного сказав: «Муж рідкісної мудрості та зрілого судження у справах». Чи згодні ви з його думкою? Сформулюйте власне ставлення до його особи.

Участь козаків у Хотинській війні

Робота в групах

На основі тексту підручника:

1-а група визначає, між якими державами точилась Хотинська війна.

2-а група визначає, на чиєму боці і чому виступило українське козацтво.

3-а група визначає, на чий плечі лягав основний тягар війни.

4-а група визначає, чому перемога під Хотиним принесла козацтву славу рятувальника християнської цивілізації.

V. Узагальнення та систематизація знань

Метод «Групування». Дати оцінку діяльності гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного.

VI. Домашнє завдання

Скласти сенкан про історичну постать П. Конашевича-Сагайдачного.
Вивчити відповідний параграф підручника.

Тема уроку. **Воєнно-політичні події 1656-1657 рр. Іван Виговський** (історія України, 8 клас)

Мета: охарактеризувати основні воєнно-політичні події Національно-Визвольної війни українського народу проти Речі Посполитої у 1656-1657 р.р. і дати їм історичну оцінку, визначити місце Б.Хмельницького в історії України, дати йому характеристику як видатному українському політику, дипломату і полководцю; розвивати в учнів уміння працювати з історичними джерелами і на їх основі робити висновки та узагальнення, давати оцінку історичним подіям і висловлювати свою точку зору щодо них, складати розгорнуту характеристику історичному діячу, визначати його місце і роль в історії України.

Основні поняття: «Лівобережна Гетьманщина», «Віленське перемир'я»

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Метод «Точка зору»

- Чим характерні воєнно-політичні події Національно-визвольної війни у 1654-1655 р.р.?
- Чому Б.Хмельницький уклав союз із Москвою?
- Яким був зміст українсько-московського договору?
- Які наслідки він мав для Гетьманщини?

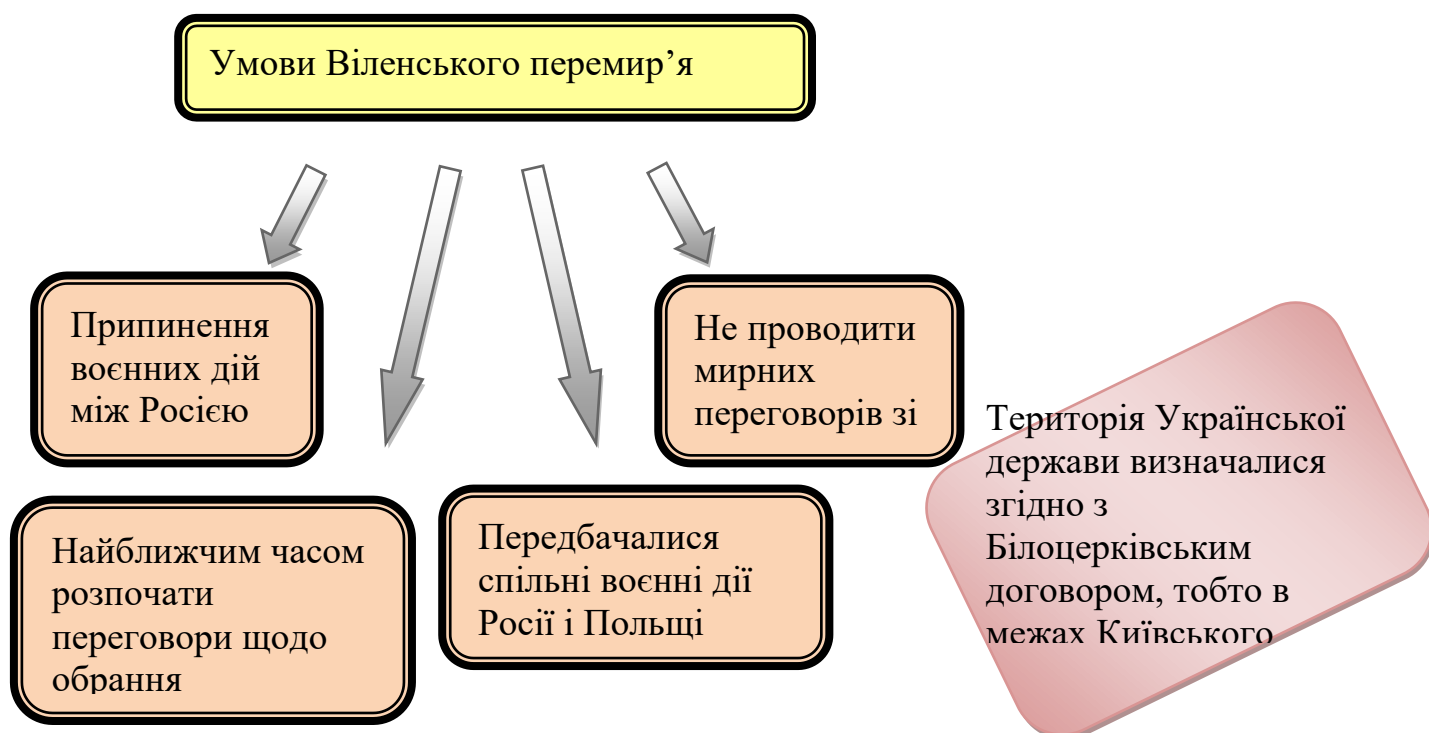
III. Мотивація навчальної діяльності

Проблемне запитання:

Якими були причини і наслідки походу Хмельницького на Львів 1655 р.?

IV. Вивчення нового матеріалу

Робота з таблицею

Метод «Кубування»

Учитель пропонує учням подану схему для аналізу. Розглядаючи її, вони повинні послідовно виконати шість розумових операцій: описати → засоціювати → порівняти → проаналізувати → застосувати → знайти аргументи “за” і “проти”.

Робота з твором І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський».

Метод «Кероване читання»

Десь на заході дотлівало сонце. Червінною барвою засвітилося небо над Конотопом. Згасав день, та не вщухала битва. Смертоносним градом сипали гармати, тонко голосили кулі, лиховісно дзвеніла криця. Гетьман Виговський на мить спинився, витев спітніле чоло. Раптом зовсім поряд важко гупнуло гарматне ядро. Нажаханий кінь несамовито

смикнув вуздечку. Проте замість стрибка хитнувся і впав, залитий кров'ю. «І цього разу я не твій, смерте», - тільки й устиг подумати гетьман, швидко схоплюючись на ноги.

Не вбережеш, гетьмане, голови – з ким святкуватимемо перемогу? – гукали до Виговського козаки.

«А й справді, з ким?» - майнула думка в козацького керманича й він рушив далі, аби власним оком охопити поле битви.

Під стінами Конотопа ще кипів бій, але несподіванок уже статися не могло: тієї вечірньої пори українська кіннота наздоганяла рештки московської армії, прагнучи вщент розбити сили московитів. «Може, зглянеться Всевишній над нашим безталанням, - думав гетьман, перебираючи в пам'яті подробиці дня. – Ех, коли б справді змогли позбутися зрадливої опіки московського царя!» У листі до польського воєначальника Анджея Потоцького свої думки з приводу перемоги під Конотопом Іван Виговський виклав так: «Та нещасний я син матері моєї, Вітчизни, що мені випало бути в таких страшних приступах, протидіяти доволі потужному ворогові. Але якби я з ним не зійшовся відважно, то довелося б оплакувати втрату не тільки всього краю, а й нові, може, й непереборні труднощі для Вітчизни».

Обговорення уривку твору:

Чим зумовлені причини Конотопської битви на думку гетьмана Івана Виговського?

Становище в Гетьманщині після смерті Б.Хмельницького.

Робота в парах

1-й учень. На основі тексту підручника визначити основні напрямки зовнішньої політики І. Виговського.

2-й учень. На основі тексту підручника визначити основні напрямки внутрішньої політики І. Виговського.

Учні в парах обговорюють виконані завдання та заносять відповіді до таблиці.

Зовнішня політика	Внутрішня політика
Проголосив основний принцип своєї зовнішньої «Визнати й оголосити Запорозьке Військо з підвладними йому провінціями за вільний і нікому не підданий нарід».	Відкинув ідею спадкоємного гетьманату, в основу принципів управління поклав засади олігархічної республіки, запевнивши, що без старшинської ради «жодних справ робити не буду».

Укладає союз зі Швецією, поновлює союзницькі відносини з Кримом, іде на порозуміння з Туреччиною.	Спирався на шляхетство та козацьку старшину, позиція яких за його гетьманування значно посилилась.
Прагнув не ускладнювати відносини ні з Росією, ні з Польщею і зберегти автономію України.	Це призводить до зростання масового невдоволення і вибуху соціальної боротьби.

Гадяцька угода 1658 р. і російсько-українська війна 1658-1659 рр.

Пояснення вчителя з елементами демонстрації.

V. Узагальнення та систематизація знань

Метод *«Побудова повідомлень за алгоритмом»*

Учитель подає учням алгоритми, за якими ті готують усне повідомлення за темою уроку: «причина → подія → наслідок», «навіщо? → хто? → що? → коли?».

VI. Домашнє завдання

Опрацювати §15.

Охарактеризувати гетьмана Івана Виговського як політика, полководця, дипломата.

Тема уроку. **Правобережна Україна наприкінці XVII - на початку XVIII ст.** (історія України, 8 клас)

Мета: охарактеризувати політичне становище Правобережної України наприкінці XVII ст. – на початку XVIII ст., визначити причини, хід та наслідки повстання під керівництвом Семена Палія; розвивати в учнів уміння давати характеристику історичному діячеві, визначати значення його діяльності, робити певні висновки й узагальнення, вміти виділяти головне і другорядне, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, висловлювати власну точку зору й аргументувати її.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент уроку

II. Актуалізація знань учнів

Бесіда

- 1) Між якими державами та коли було укладено «Вічний мир»?
- 2) Пригадайте умови Бахчисарайського договору і «Вічного миру».
- 3) Які наслідки вони мали для Правобережної України.
- 4) До складу яких держав входили землі Правобережжя наприкінці II

ст.? Покажіть їх на карті.

5) Де та коли було обрано гетьманом І.Мазепу?

6) Як змінювалося становище України за Коломацькими с таттями?

7) Дайте власну оцінку діяльності І.Мазепи.

III. Мотивація навчальної діяльності

IV. Вивчення нового матеріалу

Пояснення вчителя з елементами демонстрації

Маючи потребу в сильному козацькому війську для боротьби з турецько-татарською погрозою, польський король Ян III Собеський вирішив узаконити територіальне козацьке військо на землях Правобережної України.

1684 – 1685 р.р. – створені 4 територіальних козацькі полки:

Богуславський полк – очолив полковник Самусь;

Брацлавський полк – полковник Андрій Абазін;

Корсунський полк – полковник Захар Іскра;

Фастовський (Білоцерківський) полк – полковник Семен Палій.

Відновлення козацького устрою на Правобережжі спричинило швидке заселення українських земель, що були спустошені безперервними війнами.

Питання для обговорення

Як ви вважаєте, чому польський уряд дозволив відновити козацтво на Правобережній Україні?

Після завершення війни між Польщею та Туреччиною у 1699 р. потреба у козацькому війську зникла, і тому польський сейм прийняв рішення про ліквідацію правобережного козацтва.

Гетьманові Самусю, полковникам Палію, Абазину, Іскрі та Барабашу наказали розпустити полки. Однак Палій та інші полковники не підкорилися. Розпочалася запекла боротьба проти польського панування.

Питання для обговорення

- Якими були причини національно-визвольного повстання на Правобережжі у 1702 – 1704 рр.?

Повідомлення учня про Семена Палія(випереджальне завдання)

Робота в групах

На основі тексту підручника:

1-а група з'ясовує причину повстання 1702 – 1704 рр.

2-а група з'ясовує хід повстання.

3-а група визначає значення повстання.

Метод «Дослідник»

Поміркуйте, яку роль відіграв у національно-визвольному повстанні на Правобережжі І.Мазепа, якими мотивами він керувався, беручи участь у придушенні повстання? Запропонуйте свій варіант розв'язання даної ситуації.

V. Узагальнення та систематизація знань

Метод «П'ятихвилинне есе»

Вчитель пропонує учням висловити своє ставлення до значення діяльності Семена Палія і аргументувати свою думку.

VI. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний матеріал підручника.

Тема уроку. **Узагальнення та систематизація знань за темою «Українські землі в першій половині XVII ст.» (історія України, 8 клас)**

Мета: повторити та узагальнити матеріал, вивчений з даної теми, розвивати в учнів уміння аналізувати та узагальнювати матеріал, робити висновки, удосконалювати навички роботи з історичними джерелами; виховувати в учнів національно-патріотичне почуття.

Тип уроку: узагальнення та систематизації знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційна частина

Урок проходить у вигляді змагання (гри) трьох команд. Про правила гри учитель попереджає перед початком заняття.

II. Основна частина

Завдання 1. Метод «Гронування»

Команди називають по черзі терміни, які стосуються даної теми, пояснюють їх і висловлюють власні припущення з приводу їх походження.

Завдання 2. Метод «Розумова картографія»

Учитель пропонує проблему для обговорення. Учні повинні розбити її на логічно взаємопов'язані підтеми. Після розкриття кожної підтеми, створюється загальна характеристика обраної проблеми.

Завдання 3. Пошукова робота «З глибини віків»

Кожній команді пропонується опрацювати документ і дати відповідь на запитання.

Завдання для першої команди

Із передмови до видання Біблії князя Острозького

«Далеких земель дійшов я, навіть до самого всесвітнього патріарха Єремії, усюди добро просячи до себе людей, які добре знають Святе Письмо грецьке і слов'янське, і списків добре виправлених і не зіпсованих. І добрий Бог допоміг мені: книжок і учених людей для своєї справи добув я досить».

Пошукове завдання

На основі наведеного уривку визначте, для якої «справи» шукав книжки і «учених людей» князь Острозький.

Завдання для другої команди

З листа канцлера Великого князівства Литовського Сапіги до греко-католицького єпископа Кунцевича в березні 1622 року.

«Давно в нашій державі заведено святу римо-католицьку віру, і доки ми мали наслідувачки (унії) свого богослужіння і послуху для Святого Отця, доти славилася дійсним спокоєм і силою всередині держави й назовні; тепер же, коли прийняли до свого гурту якусь сварливу й неспокійну приятельку (унію), через неї на кожному сеймі, на кожних народних зборах, на кожному повітовому засіданні точиться чимало суперечок і чвар».

Пошукове завдання

Які наслідки мала подія, про яку йдеться в даному документі, для

України?

Завдання для третьої команди

Із записок арабського мандрівника П.Алепського

«Я багато бачив ікон, починаючи з грецьких країв до цих місць, але ніде не бачив подібного чи рівного... Козаки спорудили соборні церкви, створили боголепні ікони, чесні і божественні іконостаси і короги. Як ми помітили, церква одна одної величніше, краще, гарніше, вище і більше, навіть сільські церкви одна одної краще».

Пошукове завдання

На вашу думку, про що свідчить така оцінка сучасником стану української культури?

III. Підсумки уроку

Наприкінці уроку вчитель підбиває підсумки змагання. Підраховуються зароблені командами бали, і оголошується переможець.

IV. Домашнє завдання

Випереджальне завдання: підготувати повідомлення про сподвижників Б.Хмельницького – М.Кривоноса, І.Богуна, М.Кричевського.

Тема уроку. **Запорозька Січ** (історія України, 8 клас)

Мета: охарактеризувати становище Запорозької Січі у складі Гетьманщині в другій половині XVII ст., сформувавши в учнів знання про військові походи українського козацтва, економічне життя Січі, діяльність кошового отамана Івана Сірка, з'ясувати, яку політику проводив російський уряд щодо Запорозької Січі; розвивати в учнів уміння аналізувати історичні джерела, на основі їх давати характеристику історичним діячам, робити висновки та узагальнення.

Основні поняття: «Запорозька Січ», «Чортомлицька Січ».

Обладнання: портрет Івана Сірка, картки з документами та ілюстраціями.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань учнів

Бліц-опитування

1. Пригадайте, ким і коли в Україні була побудована перша Запорозька Січ.
2. Що вона собою являла? Який зовнішній вигляд мала?
3. Чому Запорозьку Січ називали козацькою республікою?
4. Яку роль відіграла Запорозька Січ та українське козацтво в Національно-визвольній війні українського народу?

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. За часів Національно-визвольної війни Запорозька Січ розташовувалася на Микитиному розі. Вона відігравала вирішальну роль у підготовці й розгортанні війни. Саме державні традиції Січі були використані Б. Хмельницьким під час розбудови Української козацької держави, на території якої запроваджувався козацький устрій. Але згодом між запорожцями і гетьманом відносини загострюються, бо козацтво було невдоволене умовами Зборівського, Білоцерківського договорів та Переяславською радою (тут слід пригадати умови цих угод).

Стосунки з гетьманською владою ще більше загострюються після смерті Б. Хмельницького аж до збройних виступів. У ході війни Січ змінила своє розташування. З 1652 по 1709 рр. вона перебувала в гирлі річки Чортомлик, тому й дістала назву Чортомлицької.

III. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу

Перше питання теми вивчається шляхом **поєднання розповіді вчителя та опрацювання історичних джерел.**

Робота з документом та ілюстрацією

Документ 1. «Чортомлицька Січ була оточена глибоким ровом та 13-метровим валом, оснащеним баштами з бійницями й високими дубовими палями. У центрі козацької твердині знаходився великий майдан, навколо якого були побудовані курені й помешкання старшини. У найбезпечнішому місці Січі була збудована перша на Запорозжі військова церква. Поза межами Січі на березі Чортомлика стояла так звана «грецька ізба», де тимчасово розміщались іноземні послы, що приїздили на Запорозжя для ведення переговорів. Безпосередньо на Січі постійно перебувало від 6 до 12 тисяч козаків.

За давньою традицією найвищим керівним органом запорозького козацтва залишалася загальна військова рада. У ній мали право брати участь усі члени січової громади. Козацька рада вирішувала найбільш важливі питання життя січовиків — вибори кошового отамана та січової старшини, ведення воєнних дій, розподіл земельних угідь тощо. Постійне керівництво Січчю здійснювали кошовий отаман і січова старшина — військовий суддя, писар, осавул. Неабиякий вплив мали також старі, заслужені козаки. Запорозьке козацтво поділялося на курені, які очолювали курінні отамани. Землі, що знаходилися поза межами Січі, але розташовувалися поблизу неї, ділилися на паланки». (*Тараненко М. Г. Левітас Ф. Л. Історія України: Навчальний посібник для 8 класу. — К.: Фаренгейт, 2000. — С. 164–165*)

Завдання

1. Чому Запорозька Січ змінила своє місце розташування?
2. Опишіть вигляд та систему управління Чортомлицькою Січчю.

У ч и т е л ь. Москва завжди ставилася до Запорозької Січі із упередженням, вбачаючи в ній оплот свободи і вільнодумства, що могло скласти загрозу Московській державі. Тому Російська держава прагнула повною мірою використати можливості Січі у власних інтересах. Першим заходом у здійсненні цих намірів стало розміщення на Січі московської залози у 1663 р., яка виконувала ряд завдань:

- 1) разом із запорожцями діяти проти кримських і ногайських орд;

2) збирати інформацію про внутрішнє становище Кримського ханства і ногайських орд, про їхні зовнішньополітичні плани, а також про події, що відбувалися в Польщі та Туреччині;

3) стежити за всіма подіями, що відбувалися на Запоріжжі, та доповідати в Москву про відносини Запорозької Січі з гетьманами, окремими старшинськими угрупованнями, про всі дипломатичні зносини січовиків.

Також Москва нерідко підтримувала запорожців у їхніх конфліктах з гетьманами, адже це їй було надзвичайно вигідно.

Спочатку вчитель зазначає, що в другій половині XVII ст. запорожці брали участь у багатьох військових операціях й особливо у боротьбі проти турецько-татарських завойовників. Ця епоха козацьких походів пов'язана з ім'ям кошового отамана Івана Сірка, який був їх організатором і керівником.

Далі діти **слухають повідомлення одного з учнів про Івана Сірка та опрацьовують джерела інформації**: історичні довідки, документи та ілюстрацію картини І. Рєпіна «Запорозькі пишуть листа турецькому султану».

Історична довідка

Іван Сірко

- Народився у слободі Мерефа на Харківщині (за іншими даними — на Поділлі).
- У 1646 р. воював на території Франції у козацькому загоні, який найняв уряд Людовіка XIV.
- Учасник Національно-визвольної війни.
- Виступив проти політики гетьмана І. Виговського, вів воєнні дії проти П. Тетері, мав суперечності з гетьманами І. Брюховецьким і П. Дорошенком.
- Провів ряд походів проти турків та татар. Найбільші з них: 1660–1661 рр. — походи на Крим; 1663 р. — два великі походи на Перекоп; 1667 р. — похід на Крим, змусив ханський двір переховуватися в горах; 1673–1675 рр. — походи на Очаків, Ізмаїл і Перекоп.
- Здобув всенародне визнання й безмежну вдячність, 15 разів обирався кошовим отаманом.
- Герой багатьох народних легенд, переказів, літературних творів, творів образотворчого мистецтва.

Документ 2. Польський хроніст Віспасіан Коховський про Івана Сірка

«Страшний був орді, бо був досвідченим у воєнних акціях і відважним кавалером, перевищуючи цим Дорошенка. А в Криму його ім'я наводило такий пострах, що орда щоденно пильнувала та була готова до бою, ніби Сірко вже напав. Татари цілком серйозно вважали його шайтаном і навіть своїх дітей, коли вони плакали і їх не могли заспокоїти, лякали Сірком, кажучи: «Сірко йде!»; після цих слів плач одразу вщухав. Сірко був чоловіком гожим, бойової вдачі, не боявся ані сльоти, ані морозу, ані спеки. Він був

чуйним, обережним, терпляче зносив голод, був рішучим у воєнних небезпеках і завжди тверезим. Влітку він перебував на порогах (Дніпрових), а взимку — на українському прикордонні. Він не любив марнувати час або упадати коло жіноцтва, постійно бився з татарами, проти яких мав природну й невблаганну ненависть. На обличчі він мав природний знак, ніби шмат пурпуру». (Власов В. *Історія України. 8 клас: Навчальний посібник*. — К.: А.С.К., 2000. — С. 166)

Про картину Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану»

З ім'ям Івана Сірка пов'язано написання листа турецькому султанові. У відповідь на вимогу турецького султана Магомета IV визнати залежність від Туреччини й підкоритися йому запорожці склали йому листа. Ці події надихнули відомого художника Іллю Рєпіна на створення картини «Запорожці пишуть листа турецькому султану». Художником створено два варіанти цієї картини. У другому варіанті центральна постать — Іван Сірко. Персонажі картини списані з відомих людей того часу. Іван Сірко — генерал Драгомиров, писар — відомий історик Дмитро Яворницький, поранений в голову козак — художник М. Кузнецов, військовий суддя — колекціонер Василь Тарнавський, молодий козак — син Тарнавського.

Документ 3. Із листа запорожців турецькому султану

«Запорозькі козаки турецькому султану. Ти — шайтан турецький, проклятого чорта брат і товариш і самого Люципера секретар! Який ти в чорта лицар? Чорт викидає, а твоє військо пожирає. Не будеш ти годен синів християнських під собою мати; твого війська ми не боїмося, землею і водою будем битися з тобою. Вавилонський ти кухар, македонський колесник, єрусалимський броварник, олександрійський козолуп, Великого і Малого Єгипту свинар, вірменська свиня, татарський сагайдак, кам'янецький кат, подолинський злодіюка, самого гаспида внук і всього світу і підсвіту блазень, а нашого Бога дурень, свиняча морда...

Різницький собака, нехрещений лоб, хай би взяв тебе чорт! Отак тобі козаки відказали, плюгавче! Невгоден esi матері вірних християн! Числа не знаєм, бо календаря не маєм, місяць у небі, год у книзі, а день — такий у нас, як у вас, поцілуй за те ось куди нас..!

Кошовий отаман Іван Сірко зо всім Кошем Запорозьким»

Робота з текстом підручника

Вправа «Знаю — хочу дізнатися — дізнався». Ця вправа використовується при роботі з текстовими джерелами інформації. Перш ніж опрацьовувати текст, учні в зошиті креслять таблицю.

Знаю	Хочу дізнатися	Дізнався

У першому розділі вони записують положення з даної теми, які вже їм відомі. Наприклад, у даному випадку це можуть бути види господарської діяльності козаків, з якими вони вже познайомилися раніше під час розгляду тем про Запорозьку Січ. У другому розділі учні записують положення, на які вони хочуть знайти відповідь у тексті. Наприклад, це може бути завдання:

дізнатися, як змінилося господарство Січі в період Руїни. Та в останньому розділі діти записують нові положення, про які вони дізналися, працюючи з даним текстом. **У кінці роботи учні презентують виконані завдання.** Текст для виконання даного завдання матиме такий вигляд.

Господарство Запорозької Січі

Пояснення вчителя. У другій половині XVII ст. економічне життя Запорозжя мало змінилося порівняно з попереднім періодом, хіба що господарська діяльність козаків поживалася. Вони займалися мисливством, бджільництвом, ловили рибу.

Найбільшого значення для них набув рибний промисел. Потреба в солі для цього промислу сприяла розвитку чумацтва.

Крім рибальства, основу господарства Запорозжя складало скотарство.

Козаки ним займалися насамперед у зимівниках — хутірських господарствах, де взимку утримувалася худоба.

Землеробство на Запорозжі було нерозвинене через постійну загрозу спустошливих набігів татарських і ногайських орд, кочовища яких знаходилися поблизу Січі. Незначна заселеність запорозьких земель не сприяла розвитку хліборобства, яке потребувало великої кількості робочих рук.

Отож панівною галуззю господарства було скотарство й особливо конярство.

На Січі працювали чимало ремісників — ковалів, зброярів, теслярів, бондарів та ін. Було налагоджене виробництво морських і річкових човнів. Ремесло на Січі досягло значного рівня. Ще на Січі розвивалися ремесла, пов'язані з виробництвом пороху, залізних і свинцевих ядер для гармат.

Поступово зміцнювалися торговельні зв'язки Запорозжя із Лівобережною Україною, Правобережжям, Польщею, Москвою та Кримом. Найголовнішим і найдорожчим товаром для січовиків був хліб. Крім продовольчих товарів, запорозжці купували зброю, боєприпаси, тканини, папір тощо. Продавали ж мед, шкури, хутро, рибу, віск, велику рогату худобу та коней. Розвиткові торгівлі на Запорізькій Січі сприяло й те, що її територією пролягали важливі торговельні шляхи. Запорозжці збирали з купців мито на перевозах і поромах, стягували всілякі збори за надання провідників й охорони.

Таким чином, економіка Запорозжя, що переважно базувалася на промислах і скотарстві, не могла повністю забезпечити потреби козаків. Додатковим джерелом їх матеріального забезпечення були царське жалування і гетьманська платня грошима, сукном, військовими припасами, а також воєнна здобич.

IV. Узагальнення та систематизація знань

Узагальнюючі запитання

1. Яким було становище Запорізької Січі у складі Гетьманщини у другій половині XVII ст.? Чи змінилося щось у політичному устрої Січі після Національно-визвольної війни?
2. Як склалися відносини січовиків та московського уряду?

3. Як ви вважаєте, у чому полягала історична місія Запорозької Січі? Відповідь обґрунтуйте.

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний параграф підручника.
2. Підготувати до уроку-конференції проекти про господарське, церковне та культурне життя на українських землях у другій половині XVII ст.

Тема уроку. **Становище в Україні після Полтавської битви** (історія України, 8 клас)

Мета: дати характеристику діяльності гетьмана Пилипа Орлика, ознайомити учнів з основними положеннями першої української Конституції, розвивати в учнів уміння досліджувати джерела правового характеру, отримувати необхідну інформацію, узагальнювати її; робити висновки, висловлювати власну точку зору й аргументувати її.

Обладнання: картки з джерелами інформації, портрет Пилипа Орлика.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань учнів

Евристична бесіда

1. Чому за часів Північної війни в Україні поширюються антимосковські настрої?
2. Що передбачав договір, укладений Мазепою з Карлом XII?
3. Коли відбулася Полтавська битва? Якими були її результати?
4. Що спричинило поразку шведського війська у битві під Полтавою?
5. Якими були її наслідки для України?
6. Чому плани Мазепи не були втілені в життя?
7. Якими були наслідки антиколоніального повстання гетьмана Івана Мазепи проти Росії?
8. Яка доля спіткала Івана Мазепу та його прибічників після Полтавської битви?

II. Мотивація навчальної діяльності

Робота з документом

Документ 1. Із промови Пилипа Орлика під час поховання Мазепи

«Ім'я славетного гетьмана Івана Мазепи вічно житиме безсмертною славою в пам'яті нашого народу, бо він хотів дати йому змогу розвинути в повній свободі всі його безмежні можливості. Нехай ні військо, ні народ не втрачають надії! Наша справа праведна, а праведна справа неодмінно перемагає».

Завдання

Чи згодні ви з твердженнями, викладеними в даному документі? Свою відповідь аргументуйте.

У ч и т е л ь. Після смерті гетьмана Івана Мазепи, козаки, що перебували з ним у вигнанні, залишилися без керівництва. Постало питання про обрання нового гетьмана.

5 квітня 1710 р. в Бендерах на козацькій раді гетьманом було обрано генерального писаря Пилипа Орлика.

III. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу

За допомогою історичної довідки учні знайомляться з біографією Пилипа Орлика.

Історична довідка

Пилип Орлик

- Народився в 1672 р. неподалік Вільнюса, навчався в єзуїтському колегіумі та Києво-Могилянській колегії.
- Був управителем справ Генеральної військової канцелярії, потім генеральним писарем і найближчим радником І. Мазепи.
- Підтримав антиколоніальне повстання Івана Мазепи, після поразки в Полтавській битві вирушив разом з ним в еміграцію. По смерті Мазепи був обраний гетьманом.
- Між ним і козаками було укладено угоду «Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького», яка пізніше дістала назву «Конституція П. Орлика».
- У 1711 р. організував похід на Правобережжя, під час якого правобережні полки визнали його владу.
- Протягом 1711–1714 рр. робив спроби організувати антимосковську коаліцію.

- Був останнім гетьманом часів Гетьманщини, який поставив питання про створення **незалежної Української держави. Помер у 1742 р у Яссах.**

Завдання

Як ви думаєте, чому козаки в еміграції після смерті Івана Мазепи обрали гетьманом Пилипа Орлика?

У ч и т е л ь.

Новообраний гетьман в еміграції — Пилип Орлик — уклав із своїми виборцями та запорозькими козаками договір, який дістав назву «Конституція прав і вольностей Війська Запорозького».

Робота з документом

Документ 2. Із Конституції Пилипа Орлика (1710 р.)

...Щоб на Україні була утверджена вічно єдина віра православна східного сповідання під послушенством святійшого апостольського трону константинопольського.

...Вітчизна наша щоб у потверджених пактами Річі Посполитої і Московської держави кордонах, які відійшли по ріку Случ за гетьманства славної пам'яті Богдана Хмельницького, була відступлена, вічно віддана й пактами укріплена від Речі Посполитої в гетьманську область, щоб не були насильно змінені й порушені її кордони.

...Має Ясновельможний Гетьман із найяскравішим ханом кримським дбати через послів про відновлення давнього з Кримською державою братерства, військової колегатії та потвердження постійної приязні, на яку оглядаючись довколишні держави не наважувалися б бажати уярмлення собі України і її будь-чому присилування.

...При трактуванні найяснішого його милості короля шведського з Московською державою про мир об тім дбати, щоб Дніпро від городків та фортець московських, так і ґрунти військові було очищено від московської посесії і до первісної області Війська Запорозького повернено.

...Коли деякі Війська Запорозького гетьмани, привласнивши собі неслухно й безправно самодержавну владу, узаконили самовладне таке право: «Так хочу, так повелюю!» — то через те самодержавство, невластиве гетьманському урядуванню, вирости численні в запорозькому війську незгоди, розорення прав та вольностей, посполите утяження, легке насильне і купне розкладення урядів військових: генеральної старшини, полковників та значного товариства. Отож ми, генеральна старшина, кошовий отаман і все Військо Запорозьке домовилися й постановили з Ясновельможним Гетьманом таке право, яке має бути збережено постійно в Запорозькому Війську: щоб у Вітчизні нашій першими радниками була генеральна старшина... За ними за звичайним порядком слідує городів полковники, нехай вони будуть пошановані як публічні радники. Крім того, з кожного полку до загальної Ради мають бути обрані за гетьманською угодою генеральні радники — по одній значній старовинній, добророзумній та заслуженій особі. І з тими всіма генеральними особами, полковниками й генеральними радниками мають радитися Ясновельможний Гетьман та його наступники про цілісність Вітчизни, її загальне добро і всілякі публічні справи, нічого без їхнього дозволу й поради не зачинаючи приватною своєю владою, не встановлюючи і до завершення не приводячи.

...У гетьманській резиденції тричі на рік має обиратися генеральна Рада: на Різдво, Великдень і Покрову. На ній, окрім названих вище представників, мають бути послы Запорозького Низового війська, тобто Січі. Між Радами Україною правитиме гетьман з генеральною старшиною. Листи з інших держав гетьман повинен зачитувати старшині, так само й відповіді.

...А коли б щось було б помічено з Ясновельможного Гетьмана супротивного, негачійного, шкідливого правам та вольностям військовим, тоді ж таки генеральна старшина, полковники й генеральні радники матимуть силу вільними голосами чи то приватно, чи публічно на Раді його вельможності виказати і заявити про порушення прав та вольностей вітчизняних без найменшого ушкодження високого рейментарського гонору. На такі викази не має Ясновельможний Гетьман вражатися і чинити помсти, а дбатиме такі недолади справити». (CD «Історія України»)

Документ 3

«...Якщо хтось... учинить злочин, що шкодить Гетьманській честі, виявившись винним через нечестивий умисел або випадково, у такому разі подібних винуватців не повинен карати сам Ясновельможний Гетьман, але таке правопорушення має підлягати розглядові Генерального Суду, який повинен винести рішення не поблажливе й не лицемірне, а таке, якому кожен мусить підкоритися як переможений законом.

...Подібно до того, як Ясновельможному Гетьману з обов'язку його уряду належить керувати й наглядати за порядком щодо всього Війська Запорозького, так само він повинен пильно дбати про те, щоб на рядовий і простий народ не покладали надмірних тягарів, утисків і надмірних вимог...» (Баханов К. О. Дослідницька робота учнів на уроках історії. — Харків: ВГ «Основа», 2004. — С. 140)

Завдання

Проаналізуйте Конституцію Пилипа Орлика за таким планом:

- релігія;
- територія;
- управління;
- судочинство;
- військо;
- міжнародні відносини;
- становище народу.

Це завдання можна виконати в малих групах або в парах (залежно від кількості учнів у класі). Кількість груп повинна відповідати кількості пунктів плану. Після виконання цього завдання групам можна запропонувати дати **відповідь на запитання**.

1. На якому принципі ґрунтувалося управління Україною згідно з Конституцією Пилипа Орлика: спадкової чи виборної влади?
2. Кому належала провідна роль в управлінні — гетьманові чи генеральній старшині?

3. Чим можна пояснити запровадження Генеральної Ради?
4. В який спосіб мав здійснюватися зв'язок між владою і народом?
5. Що гарантувала влада народів?
6. Які норми Конституції свідчили про її демократичний характер?
7. Визначте значення Конституції Пилипа Орлика.

У ч и т е л ь (*розповідь супроводжується показом на карті*). П. Орлик активно намагався реалізувати свою програму на практиці та відновити повноцінну українську державність.

На початку 1711 р. склалася сприятлива міжнародна обстановка для того, щоб розпочати боротьбу за визволення України з-під російської влади.

Робота з документом

Документ 4. М. Аркас про похід Орлика на Правобережжя

«Скоро після того між ханом Кримським Девлет-Гіреєм та Орликом було уложено умову. По тій умові хан повинен був допомогти козакам визволити з-під держави Московської Україну, а з нею й Слобідську Україну, і поєднати її з Гетьманщиною. 17-го березоля (березня) 1711 р. Орлик з білгородськими та буджацькими татарами рушив на Лівобічну Україну, а кримські татари з ханом повинні були вступити на Слобідську. Орлик послав вперед себе універсали до українців та Скоропадського і запрошував їх, щоб вони допомогли йому у тій справі визволення рідного краю з-під Москви. Але Скоропадський вислав проти Орлика генерального осавула Бутовича, а сам з генералом Бутурліним виступив проти кримців, що йшли на Слобожанщину. Цар Петро боявся, що до Орлика пристане дехто з полковників, і через те наказав зібрати зараз же у Глухів усіх жінок полковницьких і держати там в заставі за своїх чоловіків. Проте жителі полків Білоцерківського та Корсунського і Уманського пристали до Орлика. Під Лисянкою Бутовича розбито та узято в полон, і тоді Орликові охоче піддалися й інші міста і містечка. У руках московських осталась тільки Біла Церква, де засіло московське військо з бригадиром Анненковим на чолі. Орлик обложив її своїми силами, але татари не любили ніяких облог; вони не схотіли дождатися, доки вона скінчиться, покинули Орлика і розбіглися по містах та селах, грабуючи та забираючи у ясир людей. Того ради Орлик мусив зняти облогу і податися за Дністер. Але татар трудно вже було спинити, вони розсипалися по полках..., скрізь руйнували, грабували та гнали у полон людей. Ніякі благання Орлика не допомагали, і спільники сі багато пошкодили йому в його замірах...»
(*Козацькі ватажки та гетьмани України. — Львів, 1991. — С. 115*)

Питання для обговорення:

1. З якою метою П. Орлик прагнув створити антимосковську коаліцію?
2. Як відбувався його похід на Правобережну Україну? Чому він скінчився поразкою?

У ч и т е л ь (*розповідь супроводжується показом на карті*).

Улітку 1711 р. Росія розпочала наступальні дії проти турків. Головний напрямок удару був спрямований на Молдавію. Петро I сподівався, що його похід викличе антитурецьке повстання на Балканах.

Проте в липні російський наступ був зупинений на правому березі р. Прут біля с. Станішешти, неподалік від Ясс. Там росіян оточила турецька армія, що мала потрійну перевагу в живій силі. Становище оточених було безнадійним. Розпочалися переговори. Цар погоджувався на будь-які умови миру — за винятком полону. Переговори завершилися укладенням не вигідного для Росії Прутського миру з Туреччиною.

Робота з таблицею

Прутський мирний договір 1711 р.
• Московський уряд зобов'язувався передати Туреччині Азовську фортецю з прилеглою територією. • Росія мала зруйнувати фортеці: Таганрог, Кам'яний Затон і Новобогородицьку. • Москва зобов'язувалася не втручатися у польські справи, відмовлялася від Правобережжя та Запорожжя. • Туреччина дозволяла вивести Росії війська з Правобережжя

Завдання

1. З якою метою Петром I був організований Прутський похід?
2. Які він мав наслідки?
3. На яких умовах був укладений між Росією та Туреччиною Прутський мирний договір?
4. Якими були його наслідки для України?
5. З якою метою Пилип Орлик створив нову антимосковську коаліцію? Чим вона скінчилася?

У ч и т е л ь. Як ми бачимо, поразка під Білою Церквою, зрада союзників — турків і татар, укладення Росією Прутського трактату зашкодило державотворчим планам П. Орлика і не дало змоги на практиці реалізувати його демократичну конституцію. Гетьман у вигнанні помер 1742 р. «Разом з ним, — на думку Д. Дорошенка, — надовго зійшла в могилу ідея незалежної української держави». (Бойко О. Д. *Історія України*. — К.: Академвидав, 2006. — С.181)

Робота з документом

Документ 5. Із заяви міністра Росії Голіцина

«Задля нашої безпеки на Україні треба, насамперед, посяти незгоду між полковниками і гетьманом. Не треба виконувати прохань гетьмана. Коли народ побачить, що гетьман не має такої влади, як Мазепа, то, надіюсь, буде приходити з доносами. При цім не треба поводитися з донощиками суворо, якщо двоє прийдуть із брехливим доносом, але коли з ними обійтися ласкаво, то третій прийде вже з правдивим доносом, а гетьман із старшиною будуть боятися... Треба, щоб в усіх полках були полковники, не згодні з гетьманом: якщо між полковниками й гетьманом не буде згоди, то всі справи їх будуть нам відкриті». (Тараненко М. Г., Левітас Ф. Л. *Історія України: Навчальний посібник для 8 класу*. — К.: Фаренгейт, 2000. — С. 203–204)

Завдання

1. Як документ характеризує методи, за допомогою яких здійснював свою політику російський уряд на українських землях?
2. Якими були плани Росії щодо автономії України?

IV. Узагальнення та систематизація знань

Оцінка істориками значення Конституції Пилипа Орлика.

1. Відомий український історик О. Оглоблін називає її «другою поразкою... гетьмана Мазепа після Полтавської катастрофи, яка завдала великого удару гетьманській владі».
2. Інший відомий історик — І. Крип'якевич — звинуватив творців Конституції в тому, що вони «не виявили широкого політичного світогляду».
3. Сучасні дослідники вказують, що Бендерська конституція «випереджала свій час», небезпідставно акцентують, що навіть «французькі просвітителі ще не наважувалися на розробку тих громадянських ідей, які було закладено в ній. Уперше в Європі було вироблено реальну модель вільної незалежної держави, заснованої на природному праві народу на свободу й самовизначення, модель, що базувалася на не знаних досі демократичних засадах суспільного життя». (Бойко О. Д. *Історія України*. — К.: Академвидав, 2006. — С.180)

Завдання

1. Чим можна пояснити такі протилежні оцінки Конституції у працях істориків?
2. Якої точки зору дотримуетесь ви? Чому?

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал за підручником.
2. Групам підготувати повідомлення про І. Скоропадського, П. Полуботка, Д. Апостола, Правління гетьманського уряду.

Тема уроку. Ліквідація української козацької держави. Зруйнування Січі (історія України, 8 кл.)

Мета: Ознайомитись із життям і діяльністю останніх українських гетьманів, визначити причини ліквідації української козацької держави російським царизмом. Формувати вміння називати найвизначніші події та найвидатніших діячів козацької доби, наводити приклади найвідоміших історичних пам'яток, стисло характеризувати історичні постаті, висловлювати ставлення до подій та постатей. Виховувати інтерес до історії, повагу до історичного минулого українського народу. Формувати ціннісне ставлення до суспільства і держави.

Обладнання: підручник, портрети гетьманів, презентація PowerPoint за темою уроку, відеофільми «Палац Кирила Розумовського» і «Зруйнування Січі»

Хід уроку

I. Евокація.

Індивідуальні завдання.

«Дерево дат і понять»

Робота з лінією часу

Вчитель на дошці малює дерево, до якого прикріплюються листочки із поняттями і датами. Учні знімають листочки, дають відповідь і прикріплюють дати до стрічки часу.

Портретна галерея. На дошці прикріплено портрети гетьманів. Учні мають розповісти все, що вони про них знають.

II. Усвідомлення значення.

Попередня активізація

Притча. Давним-давно жив один мудрець. Люди часто приходили слухати його проповіді. Одного разу він взяв наповнену камінням посудину і запитав чи повна вона. Люди відповіли: «Так». Тоді він насипав піску і запитав чи повна посудина. Люди відповіли: «Так». Тоді він налив води і задав те саме питання. І люди знову відповіли: «Так». Отак і наші знання. Навіть коли нам здається що ми багато знаємо, завжди є місце для знань.

Павло Полуботок.

Розповідь вчителя.

Робота з підручником.

Запитання: Як ви думаєте, що чекало Полуботка після такої розмови?

Легенда про скарби Полуботка.

Головоломка “Гетьманський скарб” (Слайд 3)

Кирило Розумовський.

Випереджаюче завдання. Розповідь учнів про К. Розумовського.

Перегляд відеофільму “Палац Кирила Розумовського”.

Бесіда

Як ви думаєте, чи потрібно відновлювати історичні пам’ятки? Навіщо?
(слайд 5-7)

Зруйнування Січі.

Робота з підручником.Метод “Позначки” Учні опрацьовують текст на стор.104 , ставлять позначки: те, що відомо- «+», невідома інформація- «-»
Записують дати в зошит.

Ребус “Останній кошовий отаман” (слайд 8)

Перегляд відеофільму “Зруйнування Січі. Доля останнього отамана П. Калнишевського”.

Бесіда(слайд 11-13)

Які почуття у вас виникли після перегляду фільму?

За який «злочин» Калнишевський провів у в’язниці 25 років?

Метод “Прес”.

Які причини зруйнування Січі?

Я вважаю, що...

Тому що....

Отже,

Куди ж пішли козаки після зруйнування Січі? Чи змогли вони відновити Січ?
Проце ми дізнаємось, розгадавши ребус.)

Ребус “Задунайська Січ” (слайд 14)

III. Рефлексія

Вправа “Злови рибку”

На столі стоїть акваріум з рибками , до яких прикріплені запитання. Діти мають по черзі зловити рибку і дати відповідь на питання.

IV. Домашнє завдання. Опрацювати параграф 17, скласти кросворд, вивчити дати. *(слайд 15)*

ПІСЛЯСЛОВО

«Фундаментальна мета сучасної освіти полягає не в наданні учням інформації, а в тому, щоб розвивати в них критичний спосіб мислення»

D. Дьюї

Технологія критичного мислення визнана ефективною і найуспішнішою інновацією в педагогіці. В умовах інформаційного суспільства вона стає дедалі затребуваною. А сучасну якісну гуманітарну освіту важко уявити без критичного мислення. Саме тому розвиток критичності мислення є нагальною потребою, що постала перед історичною освітою. Ця технологія допомагає готувати учнів нового покоління, які вміють розмірковувати, спілкуватися, чути та слухати інших, вміють адаптовуватися до нових політичних, економічних та інших обставин. Вона дає можливість збудити критичне мислення учнів, показати різні точки зору на історичні факти, події, явища, процеси; дозволить успішно керувати пізнавальною діяльністю школярів; кардинально змінювати відношення учнів до уроків; створювати атмосферу довіри та співпраці, ефективно формувати творчі особистості.

Поради вчителям

- Критичне мислення учнів слід розвивати шляхом: засвоєння навичок виявлення і заперечення припущень; перевірки фактичної точності й логічної послідовності; розгляду контексту; вивчення альтернатив; формування дослідницьких навичок (спостерігати, описувати, порівнювати, визначати, асоціювати, узагальнювати, прогнозувати, застосовувати).
- Доцільно, аби вчитель під час уроку з розвитку критичного мислення надавав слово учням, а сам говорив якомога менше. Він має бути провідником, стимулювати учнів до роздумів, уважно вислуховувати їхні міркування.
- Формування мисленнєвих операцій високого рівня і відповідних ціннісних орієнтацій в учнів – довіри до результатів власних розумових зусиль, інтелектуальної мужності, відкритості до різноманіття думок тощо – має стати частиною цілепокладання уроку.
- Обов'язковими елементами розвитку критичного мислення в учнів мають бути індивідуальний пошук та обмін ідеями в групах чи загальному колі. Дуже важливою є послідовність цих елементів – пошук має неодмінно передувати обміну думками.
- Аби формувати критичне мислення як соціальне, слід залучати учнів до обговорення і відстоювання своїх думок в інтерактивному спілкуванні з однокласниками.

- На уроках з розвитку критичного мислення дотримуватись відповідної структури і віддавати перевагу методам активного та інтерактивного навчання, парним та груповим формам роботи.
- Застосовуючи цю технологію забезпечувати взаємодію суб'єктів освітнього процесу в різних режимах: *учитель-учень, учень-підручник, учень-учень, учень-група, група-група, учень-клас*.
- Названу технологію успішно застосовувати під час вивчення будь-якої навчальної теми, поєднуючи з іншими прогресивними технологіями та методиками навчання.
- Плануйте на своїх уроках «острівці невизначеності». Вони гарантують творчість!

Таким чином, саме використання методики критичного мислення допомагає зробити уроки цікавішими і більш творчими, підвищити коефіцієнт корисної дії учнів на уроці. Але водночас ця методика вимагає від учителя ґрунтовної підготовки, продумування всіх етапів, кожного виду роботи, завдань, ширшого використання методичних новинок, що потребує значного напруження розумових і духовних сил. Але і результат такої роботи значно вищий, ніж за традиційної системи навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданова О. Використання методик критичного мислення на уроках історії//Історія України. – 2006. - №9.
2. Комар В. Формувати критичне мислення//Історія в школах України – 2005. - №2.
3. Лабенко О. Розвиток критичного мислення в середніх загальноосвітніх закладах//Рідна школа. – 2001. - №4.
4. Навчання критичного мислення (за Робертом Стенбергом)//Історія та правознавство. – 2004 - №1.
5. Мисан В.О. До проблеми характеристики сучасного уроку історії.//Доба.- 2006.- №1.
6. Пометун О. І. Запитання як найважливіший спосіб взаємодії вчителя й учнів// Історія в школах України. – 2006. - №3.
7. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії у школі. К.: 2006. – 119с.
8. Практичні аспекти застосування методів критичного мислення на уроках історії//Історія та правознавство. – 2007. - №9
9. Терно С.О. Критичне мислення: чергова мода чи нагальна проблема?//Історія в школах України. – 2007. - №4.
10. Тягло О. Критичне мислення//Управління школою. – 2005. - №25.
11. Шеремет М. До проблеми формування критичного мислення особистості//Історія в школі. – 2006. - №7-8.

ЗМІСТ

Формування критичного мислення як важлива складова навчальної діяльності.....	3-11
Приклади застосування прийомів та методів критичного мислення на уроках історії.....	12 - 50
Плани-конспекти уроків історії з елементами технології критичного мислення.....	51-73
Післяслово.....	74- 75
Список використаних джерел.....	76

